

De regionale economie

2017



De regionale economie 2017

Verklaring van tekens

Niets (blanco)	Een cijfer kan op logische gronden niet voorkomen
.	Het cijfer is onbekend, onvoldoende betrouwbaar of geheim
*	Voorlopige cijfers
**	Nader voorlopige cijfers
2017–2018	2017 tot en met 2018
2017/2018	Het gemiddelde over de jaren 2017 tot en met 2018
2017/'18	Oogstjaar, boekjaar, schooljaar enz., beginnend in 2017 en eindigend in 2018
2015/'16–2017/'18	Oogstjaar, boekjaar, enz., 2015/'16 tot en met 2017/'18

In geval van afronding kan het voorkomen dat het weergegeven totaal niet overeenstemt met de som van de getallen.

Colofon

Uitgever

Centraal Bureau voor de Statistiek
Henri Faasdreef 312, 2492 JP Den Haag
www.cbs.nl

Prepress

CCN Creatie en visualisatie, Den Haag

Ontwerp

Edenspiekermann

Inlichtingen

Tel. 088 570 70 70
Via contactformulier: www.cbs.nl/infoservice
ISBN: 978 90 357 1579 0
ISSN: 1877-2773

© Centraal Bureau voor de Statistiek, Den Haag/Heerlen/Bonaire, 2018.
Verveelvoudigen is toegestaan, mits het CBS als bron wordt vermeld.

Inhoud

1. Inleiding 5

- 1.1 Over de Regionale economie 2017 6
- 1.2 De regionale rekeningen 7
- 1.3 Overige regionale statistieken 7

2. Regionale economische ontwikkeling 8

- 2.1 Economie Flevoland groeide het hardst 9
- 2.2 Almere sterkste groei, krimp in overig Groningen 12
- 2.3 Conclusie 14

3. Arbeidsmarkt 15

- 3.1 Werkgelegenheid 16
- 3.2 Werkloosheid 19
- 3.3 Arbeidsdeelname 21
- 3.4 Conclusie 22

4. Conjunctuur in de regio 23

- 4.1 Conjunctuurbeeld volgens ondernemers minder positief in 2018 24
- 4.2 Regio's met verbeterd conjunctuurbeeld 28
- 4.3 Verslechterd beeld in drie kwart van de COROP-gebieden 29
- 4.4 Verwachting omzet en werkgelegenheid in 2019 30
- 4.5 Conclusie 32

5. Regionale verschillen in huizenprijzen 34

- 5.1 Overall stijgingen, maar regionale verschillen 35
- 5.2 Ontwikkelingen sinds uitbreken kredietcrisis 38
- 5.3 Toenemende spanning op de woningmarkt 42
- 5.4 Duurste huizen in Randstad, goedkoopste in Groningen 46
- 5.5 Conclusie 48

6. Financiële dienstverlening in de regio 49

- 6.1 Financiële dienstverlening in verandering 50
- 6.2 Regionale omvang en belang van de financiële sector 50
- 6.3 Ontwikkelingen in de financiële dienstverlening, 2007–2017 54
- 6.4 Regionale ontwikkeling werkgelegenheid 57
- 6.5 Verschuiving naar hoogst betaalde beroepen 58
- 6.6 Conclusie 60

7. Logistieke hotspots 62

- 7.1 Meeste hotspots langs transportcorridors Zuidoost en Oost **63**
- 7.2 Meeste goederen van en naar West-Brabant **64**
- 7.3 Meer dan gemiddelde groei logistieke hotspots **65**
- 7.4 Meeste containers vanuit Rotterdams havengebied naar West-Brabant **66**
- 7.5 Containervervoer flink gegroeid **66**
- 7.6 Aandeel containers het hoogst in West-Brabant en Venlo **67**
- 7.7 Conclusie **69**

Bijlage 70

- Begrippenlijst **79**
- Technische toelichting **82**
- Medewerkers **85**

1.

Inleiding

De Nederlandse economie groeide in 2017 met 2,9 procent. Flevoland was de provincie met de hoogste economische groei. Ook in Noord-Brabant, Noord-Holland en Utrecht was de groei bovengemiddeld. Groningen was de enige provincie met krimp; dit kwam door het verder dichtdraaien van de gaskraan.

De werkgelegenheid groeide in 2017 met 2,2 procent. De werkgelegenheid groeide in alle provincies met 2,0 procent of meer ten opzichte van 2016. Limburg en Noord-Brabant zagen met 2,4 procent de grootste relatieve toename van arbeidsjaren. In alle provincies en in de vier grote steden daalde de werkloosheid. Groningen was net als in 2016 de provincie met het hoogste werkloosheidspercentage. In Zeeland was de werkloosheid het laagst.

1.1 Over de Regionale economie 2017

In hoofdstuk 2 van deze editie wordt de regionale economische groei in 2017 besproken, zowel voor de provincies als de COROP-gebieden. Daarnaast wordt de productiestructuur van de provincies gegeven. In hoofdstuk 3 wordt de arbeidsmarkt van de diverse provincies en de grote steden besproken. Er wordt ingegaan op de werkgelegenheidsontwikkeling in arbeidsjaren en aantal werkzame personen. De cijfers over werkzame personen zijn ook uitgesplitst naar werknemers en zelfstandigen. In dit hoofdstuk komt verder de regionale werkloosheid en spanning op de arbeidsmarkt aan de orde.

De nationale rekeningen over de regionale economische groei en arbeidsmarktcijfers over 2018 komen in de loop van 2019 beschikbaar. Aan de hand van sentimentsindicatoren van ondernemers in het niet-financiële bedrijfsleven, afkomstig uit de Conjunctuurenquête Nederland (COEN), kan voor het jaar 2018 een conjunctuurschouw per COROP-gebied worden gemaakt. In hoofdstuk 4 wordt deze conjunctuurschouw gepresenteerd. In welke COROP-gebieden is de bedrijvigheid van ondernemers verbeterd en in welke gebieden is deze verslechterd in 2018? Ook worden de verwachtingen van ondernemers voor 2019 weergegeven.

De woningmarkt was in 2017 sterk in beweging. Niet eerder werden zoveel bestaande koopwoningen in een jaar verkocht en tegen snel stijgende prijzen. Er zijn echter grote verschillen in ontwikkelingen tussen regio's. In hoofdstuk 5 worden deze verschillen opgetekend.

Een bedrijfstak die sinds de kredietcrisis van 2008 sterk is veranderd, is de financiële dienstverlening. Veranderingen zijn er niet alleen door de conjuncturele schommelingen, maar ook door structurele veranderingen in technologie en de wijze waarop consumenten hun bankzaken kunnen regelen. Hoe deze veranderingen doorwerken op regio's wordt in hoofdstuk 6 beschreven.

In hoofdstuk 7 wordt het vervoer van en naar vijf logistieke hotspots beschreven. Er wordt gekeken naar de ontwikkeling van het transport tussen 2010 en 2017 en naar het belang van de verschillende vervoerwijzen waarmee goederen worden geladen en gelost in deze vijf logistieke gebieden.

In de bijlagen zijn diverse uitgebreide tabellen met regionale cijfers te vinden.

1.2 De regionale rekeningen

De nationale rekeningen vormen de boekhouding van de Nederlandse economie. De hoofdstukken 2 en 3 bevatten gegevens van de regionale rekeningen, die weer gebaseerd zijn op de nationale rekeningen.

De regionale rekeningen leveren regionale cijfers over de economische groei, het bruto binnenlands product (bbp), het bbp per hoofd van de bevolking, de werkgelegenheid, de verdeling van de toegevoegde waarde over de bedrijfstakken en de bijdrage van iedere bedrijfstak aan het bbp. Daarnaast bieden de regionale rekeningen gegevens over de investeringen per regio en de regionale inkomensverdeling van de sector huishoudens. De regionale gegevens zijn uitsluitend beschikbaar op jaarbasis. De regionale cijfers sluiten aan op de jaarcijfers van de nationale rekeningen. De gegevens over 2017 hebben een voorlopig karakter, in grafieken en tabellen aangeduid met een sterretje achter het jaartal. Alle gegevens van de regionale rekeningen zijn opgenomen in de CBS database Statline, onder thema Nederland regionaal/Per thema/Macro-economie. Deze is toegankelijk via de website www.cbs.nl.

De nationale rekeningen worden periodiek gereviseerd, om aan te sluiten op de nieuwste economische inzichten en internationale afspraken en om nieuwe broninformatie te benutten. In 2018 is weer zo'n revisie afgerond. De gereviseerde nationale rekeningen zijn ook doorgevoerd op regionaal niveau. In deze publicatie zijn de cijfers na revisie beschikbaar voor de jaren 2015 tot en met 2017. De gereviseerde cijfers over de tijdreeks vóór 2015 zullen in 2019 worden gepubliceerd.

1.3 Overige regionale statistieken

Behalve de regionale rekeningen publiceert het CBS meer geregionaliseerde statistieken. Het CBS publiceert cijfers op regionaal niveau over uiteenlopende thema's. In dit boek zijn onder andere geregionaliseerde gegevens uit de Conjunctuurenquête Nederland, woningmarkstatistieken zoals prijzen bestaande koopwoningen en spanningsindicatoren woningmarkt, transportstatistieken en bedrijfslocaties gebruikt.

In het dossier [Nederland regionaal](#) worden de diverse publicaties over geregionaliseerde statistieken verzameld.

2.

**Regionale
economische
ontwikkeling**

In dit hoofdstuk wordt de regionale economische groei van 2017 beschreven en de economische ontwikkelingen in de periode 2016–2017. Welke regio groeide het hardst en welke regio's bleven achter?

2.1 Economie Flevoland groeide het hardst

De Nederlandse economie groeide in 2017 met 2,9 procent. De handel, de bedrijfstak met de hoogste toegevoegde waarde, droeg hier met een bovengemiddelde groei aan bij. De sterkste groei vond echter plaats in de bedrijfstak verhuur en overige zakelijke dienstverlening. De toenemende krimp in de delfstoffenwinning zorgde net als eerdere jaren voor een drukkend effect op de economische groei; exclusief de delfstoffenwinning groeide de Nederlandse economie met 3,1 procent.

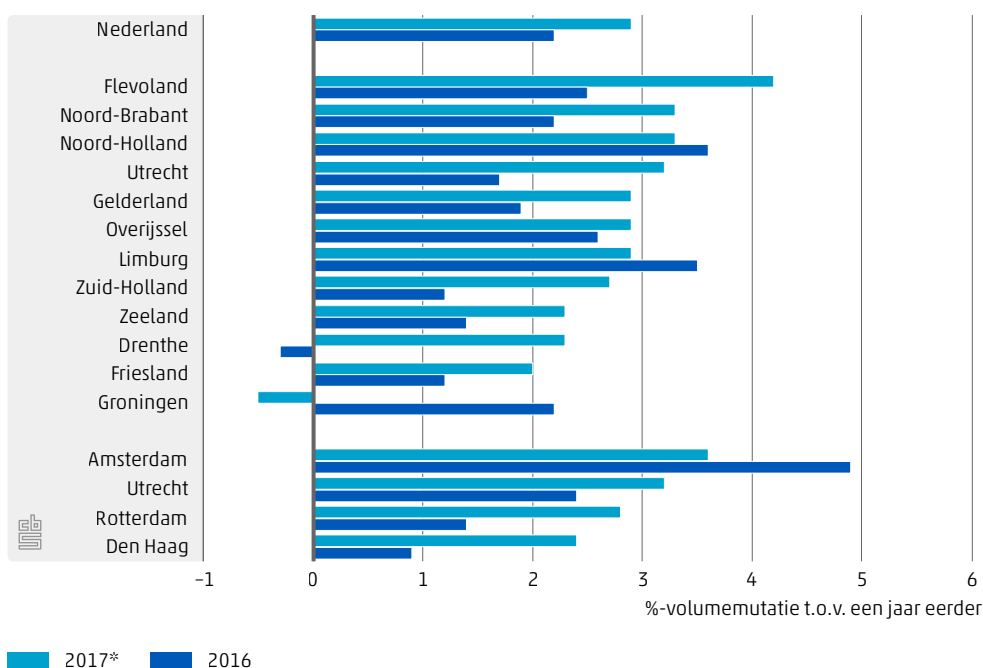
De economie van Flevoland groeide in 2017 met 4,2 procent het sterkst. Daarmee stootte de economie van Flevoland die van Noord-Holland van de eerste plek als snelste groeier. In 2016 groeide de economie van Noord-Holland met 3,6 procent, terwijl de economie van Flevoland dat jaar met 2,5 procent groeide. In 2017 nam de groei van Noord-Holland echter af naar 3,3 procent. De economie van Noord-Brabant groeide ook met 3,3 procent, een stuk meer dan de 2,2 procent groei in 2016. Groningen was de enige provincie waar sprake was van economische krimp. De toegevoegde waarde kromp hier met 0,5 procent in 2017.

Voor Flevoland is de handel een relatief grote bedrijfstak. De sterke groei van deze bedrijfstak droeg dan ook aanzienlijk bij aan de economische groei. Daarnaast profiteerde deze provincie ook van groei in de bedrijfstak verhuur en overige zakelijke dienstverlening. Handel en overige zakelijke dienstverlening zijn ook voor Noord-Holland relatief belangrijke bedrijfstakken. Mede dankzij deze bedrijfstakken kende Noord-Holland een bovengemiddelde groei. In Noord-Brabant groeide de industrie sterker dan gemiddeld in Nederland.

Gemiddeld genomen groeide de economie in de periode 2016–2017 het hardst in Noord-Holland, met 3,5 procent, gevolgd door een economische groei van 3,3 procent in Flevoland. In die periode kende de economie van de provincie Groningen de kleinste groei met 0,8 procent. Exclusief de delfstoffenwinning boekte de economie van Drenthe met 1,6 procent de kleinste gemiddelde groei in 2016–2017.

De economieën van de drie noordelijke provincies werden allen gedrukt door de afname in de delfstoffenwinning, maar alleen de economie van Groningen kromp in 2017 (met 0,5 procent). Ook exclusief de delfstoffenwinning kende de Groningse economie met 2,2 procent de laagste groei van alle provincies.

2.1.1 Economische groei



Van de vier grote steden groeide net als in 2016 de economie van Amsterdam het sterkst, gevolgd door Utrecht. Het verschil is in 2017 alleen wel een stuk kleiner. De economie van Amsterdam groeide in 2016 met 4,9 procent, 2,5 procentpunt hoger dan de economische groei van Utrecht. In 2017 kende de economie van Amsterdam een kleinere groei van 3,6 procent, terwijl die van Utrecht met 3,2 procent juist een grotere groei liet zien dan in 2016. In beide steden kromp de toegevoegde waarde van de financiële dienstverlening in 2017. In 2016 groeide deze nog. De handel en verhuur en overige zakelijke dienstverlening – voor beide steden belangrijke bedrijfstakken – groeiden in 2017. Vooral de verhuur en overige zakelijk dienstverlening groeide in 2017 sterker dan in 2016. Utrecht kreeg een extra impuls doordat de bedrijfstak informatie en communicatie in deze stad omsloeg van een krimp naar sterke groei.

Rotterdam had met 2,8 procent een groei die net onder het Nederlands gemiddelde zat, maar wel een stuk hoger lag dan in 2016 toen de groei 1,4 procent was. Dit verschil in economische groei werd met name veroorzaakt door de bedrijfstak vervoer en opslag die in 2016 nog sterk kromp maar in 2017 weer groeide. De industrie, die voor Rotterdam erg belangrijk is, groeide in 2017 matig. Ook in Den Haag was de economische groei met 2,4 procent in 2017 fors hoger dan in 2016 (0,9 procent). Dit werd veroorzaakt door groei in de specialistische zakelijke dienstverlening en informatie en communicatie, bedrijfstakken die in 2016 nog krompen. Door de grote afhankelijkheid van de overheid, die een gematigde groei kende, bleef de economische groei in deze stad benedengemiddeld.

Verschillen in productiestructuur tussen regio's

Bedrijvigheid is binnen de regio's niet hetzelfde verdeeld zoals over Nederland. Bedrijfstakken kunnen in meer of mindere mate vertegenwoordigd zijn in een regio en dus in meer of mindere mate bijdragen aan het bruto regionaal product.

Gemeten in toegevoegde waarde is de handel de belangrijkste bedrijfstak voor de Nederlandse economie. Deze bedrijfstak levert een bijdrage van bijna 14 procent. De industrie draagt ruim 12 procent bij aan de toegevoegde waarde. Met een bijdrage van ruim 9 procent is ook de zorg een belangrijke bedrijfstak.

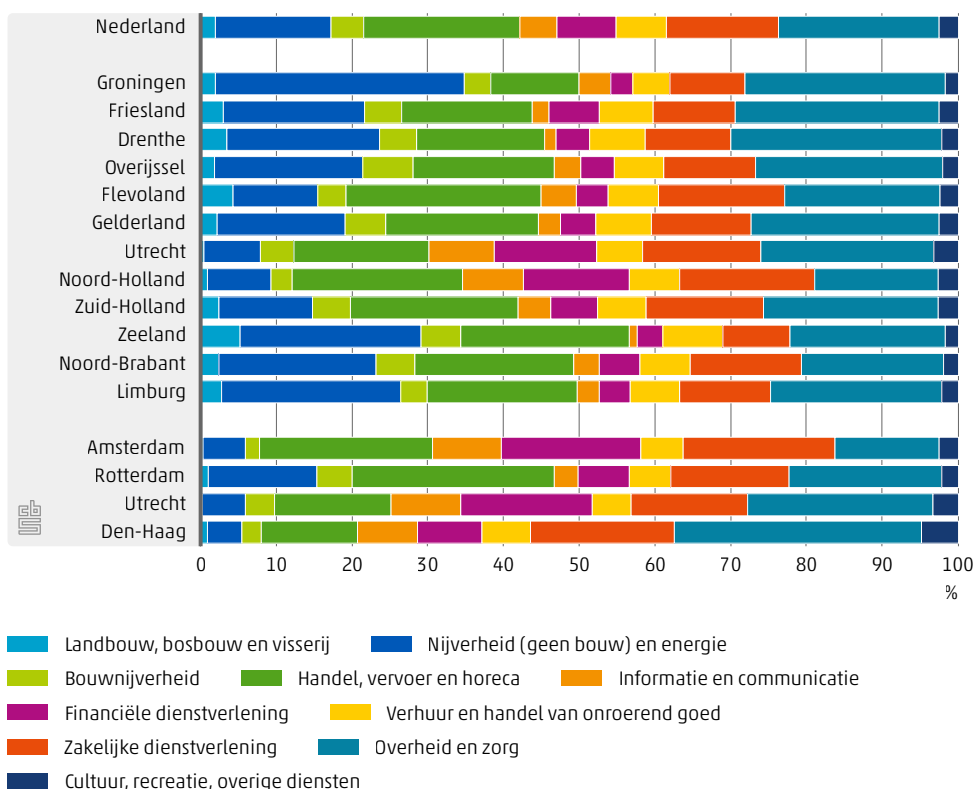
Ondanks dat Nederland minder afhankelijk is geworden van de industrie, is het voor veel provincies nog steeds de belangrijkste bedrijfstak. De provincies Limburg, Noord-Brabant en Zeeland zijn voor één vijfde van hun toegevoegde waarde afhankelijk van de industrie. In Overijssel, Friesland en Drenthe is de industrie iets minder dominant, maar nog steeds de belangrijkste economische bedrijfstak. Op Friesland en Drenthe na, zijn al deze provincies na de industrie het meest afhankelijk van de handel. Friesland en Drenthe zijn voor hun toegevoegde waarde iets meer afhankelijk van de zorg.

De opbouw van Flevoland, Gelderland en Zuid-Holland lijkt meer op het Nederlands gemiddelde. De handel is de belangrijkste bedrijfstak en in Gelderland en Zuid-Holland wordt net als het Nederlands gemiddelde gevolgd door de industrie. Flevoland wijkt daar iets van af en is iets meer afhankelijk van de verhuur en overige zakelijke dienstverlening dan van de industrie.

De financiële dienstverlening is voor Noord-Holland en Utrecht als aandeel van de toegevoegde waarde de belangrijkste economische activiteit. In beide provincies direct gevolgd door de handel, die bijna net zo belangrijk is voor de compositie van deze provincies.

Ondanks de afname van de delfstoffenwinning (onderdeel van de bedrijfstak nijverheid) in de laatste twintig jaar blijft het voor Groningen de belangrijkste economische bedrijfstak. Net als bij de andere twee noordelijke provincies is voor Groningen de zorg een belangrijke tweede bedrijfstak voor de opbouw van de economie.

Aandeel van de bedrijfstakken in toegevoegde waarde



2.2 Almere sterkste groei, krimp in overig Groningen

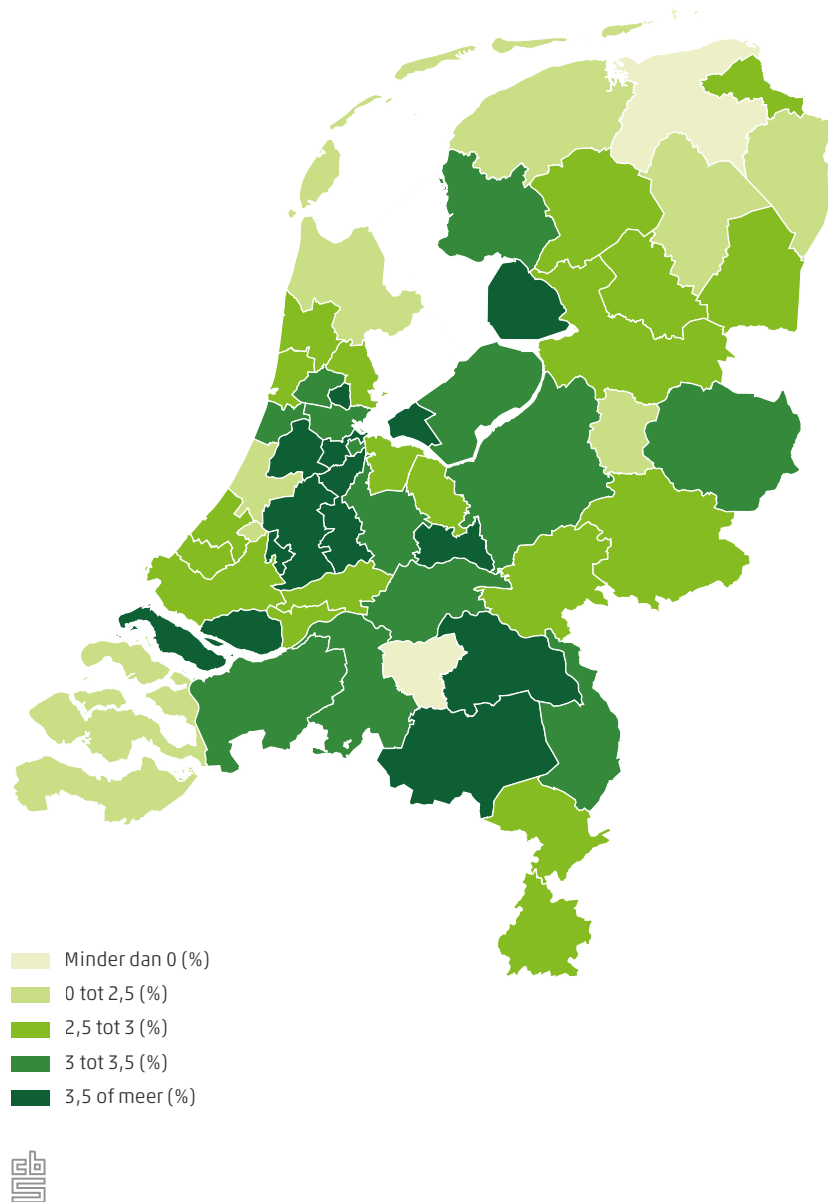
Een fijnmazigere opdeling dan provincies is de COROP-plusindeling¹⁾. Niet alleen had Flevoland de sterkste economische groei van alle provincies, maar het COROP-gebied Almere in deze provincie had ook de sterkste economische groei van de 52 COROP-plusgebieden. De economie van Almere groeide in 2018 met 4,8 procent. De verhuur en overige zakelijke dienstverlening die in Almere erg belangrijk is voor de economie groeide in 2017 sterk.

¹⁾ De COROP-indeling is op overwegend statistisch-inhoudelijke gronden omstreeks 1970 ontworpen door de Coördinatiecommissie Regionaal OnderzoeksProgramma. Aan deze commissie ontleent de indeling haar de naam. De COROP-indeling is een regionaal niveau tussen gemeenten en provincies in. De indeling in 52 COROP-plusgebieden wordt onder meer bij de Regionaal Economische Jaarcijfers gehanteerd voor een nadere onderverdeling.

Noordoostpolder en Urk (4,5 procent) en Zuidoost-Noord-Brabant (4,2 procent) hadden in 2017 ook een economische groei boven de 4 procent. Net als in 2016 zorgde de groei in de landbouw, bosbouw en visserij voor een sterke economische groei in Noordoostpolder en Urk. De industrie droeg in belangrijke mate bij aan de groei in Zuidoost-Noord-Brabant.

In 2017 kende de economie van Overig Groningen een krimp van 1,3 procent. In dit gebied is de delfstoffenwinning nog steeds de belangrijkste bedrijfstak in de economie, de afname van deze bedrijfstak is dan ook de oorzaak van de krimp in deze regio.

2.2.1 Economische groei, 2017*



Hoe wordt het bruto regionaal product bepaald?

De nationale totalen voor indicatoren zoals productie, toegevoegde waarde en arbeidsvolume worden zo goed mogelijk regionaal toebedeeld. De regionale rekeningen worden zoveel mogelijk op basis van microdata samengesteld, waarbij de regionale cijfers zo worden aangepast dat ze aansluiten op de totalen uit de nationale rekeningen. Als microdata niet beschikbaar zijn, dan worden de nationale totalen verdeeld op basis van indicatoren. Hierbij wordt veelal gebruik gemaakt van arbeidsgegevens. Vanuit het bronmateriaal wordt per bedrijfsgroep een raming gemaakt van de variabelen per regio. De ontwikkeling van de variabelen worden per bedrijfsgroep en per regio beoordeeld op plausibiliteit en op de aansluiting met de nationale cijfers. Hierbij wordt ook informatie uit externe bronnen gebruikt.

2.3 Conclusie

De Nederlandse economie groeide in 2017, met 2,9 procent, harder dan in 2016. Dit was ook in negen van de twaalf provincies het geval. Vooral in Flevoland was dat zichtbaar; daar groeide de economie met 4,2 procent het sterkst in 2017. De opbouw van de economie is belangrijk voor de economische ontwikkeling. Flevoland profiteerde van de sterke groei in de handel, die erg belangrijk is voor de toegevoegde waarde van deze provincie. De economie van de drie noordelijke provincies werd gedrukt door de afname in de delfstoffenwinning. Groningen kende hierdoor zelfs een economische krimp van 0,5 procent.

Van de vier grote steden kende alleen Amsterdam in 2017 een kleinere economische groei dan in 2016. Ondanks deze afname groeide Amsterdam in 2017 het sterkst van de vier grote steden. De bedrijfstakken handel en verhuur en overige zakelijke dienstverlening groeiden hard in de hoofdstad. Met een economische groei van 4,8 procent had Almere de sterkste economische groei van alle COROP-plusgebieden. Deze regio profiteerde vooral van de groei in de verhuur en overige zakelijke dienstverlening.

Lees meer

CBS (2008), Een beeld van de regionale economie 1995–2005, <https://www.cbs.nl/nl-nl/achtergrond/2008/22/een-beeld-van-de-regionale-economie-1995-2005>.

CBS (2009), Regionale investeringen in vaste activa 1995–2006, <https://www.cbs.nl/nl-nl/achtergrond/2009/29/regionale-rekeningen-investeringen-in-vaste-activa-1995-2006>.

CBS (2018), Nationale Rekeningen 2017, <https://www.cbs.nl/nl-nl/publicatie/2018/30/nationale-rekeningen-2017>.

3.

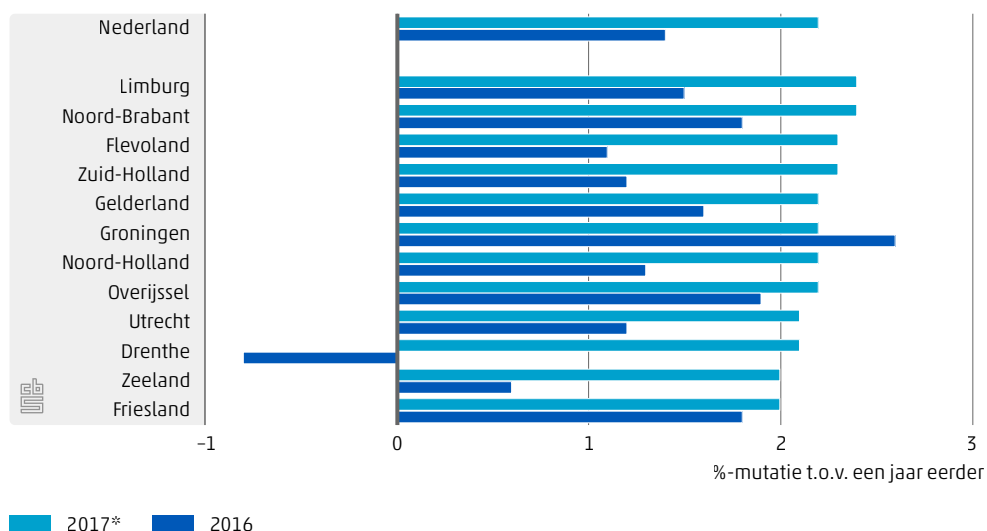
Arbeitsmarkt

In dit hoofdstuk wordt de arbeidsmarkt van de diverse provincies en de grote steden besproken. Er wordt ingegaan op de werkgelegenheidsontwikkeling, de ontwikkeling van de werkloosheid en de spanning op de arbeidsmarkt. Ook wordt de arbeidsparticipatie per gemeente behandeld.

3.1 Werkgelegenheid

Naast het bruto binnenlands product groeide in 2017 ook de werkgelegenheid, met 2,2 procent. Dit is een toename van 159 duizend arbeidsjaren. In 2016 groeide de werkgelegenheid in Nederland nog met 1,4 procent, een toename van 99 duizend arbeidsjaren.

3.1.1 Arbeidsjaren



De werkgelegenheid groeide in alle provincies met 2,0 procent of meer ten opzichte van 2016. Limburg en Noord-Brabant zagen met 2,4 procent de grootste relatieve toename van arbeidsjaren, gevolgd door Flevoland en Zuid-Holland waar de groei van arbeidsjaren op 2,3 procent lag. In absolute zin staat Zuid-Holland wel bovenaan met een toename van 33 duizend arbeidsjaren. Een groot deel van deze toename zat in de zakelijke dienstverlening.

3.1.2 Totaal werkzame personen

	2015	2016*	2017*
	x 1 000		
Totaal Nederland	8807,6	8904,8	9098,0
Provincie			
Groningen	277,1	283,2	289,5
Friesland	297,5	301,9	307,8
Drenthe	226,1	223,0	227,6
Overijssel	584,5	594,6	607,2
Flevoland	169,9	169,8	173,6
Gelderland	1017,2	1027,9	1049,8
Utrecht	730,5	735,8	750,9
Noord-Holland	1608,5	1623,7	1658,5
Zuid-Holland	1803,9	1831,8	1871,3
Zeeland	179,2	180,1	183,6
Noord-Brabant	1355,3	1371,3	1403,6
Limburg	554,7	558,8	571,6

Bron: CBS.

3.1.3 Zelfstandigen

	2015	2016*	2017*
	x 1 000		
Totaal Nederland	1492,2	1485,4	1494,0
Provincie			
Groningen	49,4	49,1	49,4
Friesland	65,1	64,7	65,0
Drenthe	43,8	43,6	43,8
Overijssel	98,3	97,8	98,3
Flevoland	34,2	34,0	34,2
Gelderland	181,5	180,7	181,7
Utrecht	111,4	111,0	111,7
Noord-Holland	267,1	266,3	268,1
Zuid-Holland	286,5	285,1	286,8
Zeeland	37,9	37,6	37,8
Noord-Brabant	223,8	222,7	224,0
Limburg	93,3	92,8	93,3

Bron: CBS.

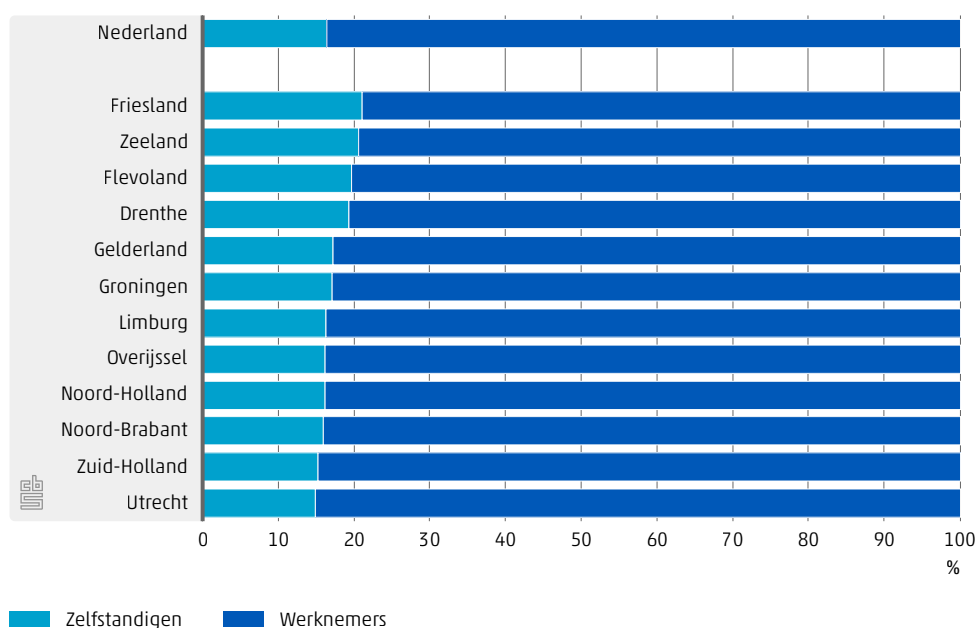
Behalve in arbeidsjaren kan de werkgelegenheid ook worden weergegeven in het aantal werkzame personen. In totaal waren in 2017 ruim 9 miljoen personen werkzaam in Nederland, 193 duizend meer dan in 2016. Dat is een toename van 2,2 procent. Ruim 95 procent van de toename van de werkzame bevolking betrof mensen in loondienst. Het aantal werkzame personen in loondienst nam met 2,5 procent toe, terwijl het aantal werkzame zelfstandigen in 2017 met 0,6 procent groeide. De sterkste stijging in het aantal werkzame personen was in Zuid-Holland. Daar groeide het aantal werkzame personen met 40 duizend. Relatief gezien groeide het aantal werkzame personen het sterkst in de provincie Noord-Brabant met 2,4 procent.

Het aantal zelfstandigen groeide zowel absoluut als relatief het sterkst in Noord-Holland. Daar waren in 2017 1,8 duizend meer zelfstandigen werkzaam dan in 2016, een toename van 0,7 procent.

In Zuid-Holland werkten in 2017, net als in 2015 en 2016, de meeste zelfstandigen. De toename van het aantal zelfstandigen aldaar was 1,6 duizend ten opzichte van 2016. Relatief gezien is deze toename gelijk aan het Nederlands gemiddelde van 0,6 procent. Utrecht had een kleine toename van het aantal zelfstandigen. Maar ten opzichte van het aantal zelfstandigen dat er was in 2016, ligt de relatieve toename boven het Nederlands gemiddelde.

De ontwikkeling van het aantal zelfstandigen kan ook gemeten worden ten opzichte van de ontwikkeling van het totaal aantal werkzame personen. In Nederland was 4,5 procent van de toename in werkzame personen een zelfstandige. In Friesland was dit percentage met 5,4 procent het hoogst. Ook in Noord-Holland lag dit percentage met 5,2 procent boven het Nederlands gemiddelde. In Limburg was de toename van het aantal werkzame personen het minst vaak een zelfstandige, namelijk 3,8 procent.

3.1.4 Zelfstandigen en werknemers, aandeel in werkzame personen, 2017*



Het aandeel zelfstandigen ten opzichte van het totaal aantal werkzame personen lag in Nederland op 16,4 procent. In Friesland en Zeeland lag het aandeel zelfstandigen op ruim 20 procent. In de provincie Utrecht was dit het laagst. Ondanks dat in Zuid-Holland absoluut gezien de meeste zelfstandigen werkzaam waren, was maar 15,3 procent van de werkzame personen een zelfstandige.

3.2 Werkloosheid

Een werkloze is een persoon zonder betaald werk, die recent naar werk heeft gezocht en daarvoor direct beschikbaar is (de ILO-definitie van een werkloze). In 2017 telde Nederland gemiddeld 438 duizend werklozen, 100 duizend minder dan in 2016. De werkloosheid bedroeg 4,9 procent van de beroepsbevolking.

De werkloosheid daalde in 2017 in alle Nederlandse provincies. Groningen kende de hoogste werkloosheid: 6,2 procent van de beroepsbevolking was daar werkloos. De werkloosheid was ook relatief hoog in Zuid-Holland en Flevoland. In 2016 kenden deze provincies ook al een relatief hoge werkloosheid. Zeeland is al vanaf 2009 de provincie met het laagste werkloosheidspercentage.

Ook het werkloosheidspercentage van de vier grote gemeenten nam af in 2017. De werkloosheid was met 4,6 procent het laagst in Utrecht. De werkloosheid daalde het sterkst in de gemeente Rotterdam, van 11,3 procent in 2016 naar 8,1 procent van de beroepsbevolking in 2017. Ondanks deze daling was de werkloosheid in 2017 net als in de voorgaande jaren nog altijd het hoogst in de gemeente Rotterdam.

De regionale verschillen in werkloosheid in Nederland hangen in belangrijke mate samen met de demografische samenstelling en het onderwijsniveau van de bevolking. De hoge werkloosheid in Rotterdam hangt bijvoorbeeld samen met het relatief lage aandeel hoogopgeleiden in deze gemeente ([CBS, augustus 2015](#)).

Nederland en de afzonderlijke provincies kenden een lagere werkloosheid dan de Europese Unie gemiddeld. De werkloosheid was wel hoger dan bijvoorbeeld in Tsjechië (2,9 procent) en buurland Duitsland (3,8 procent) die de laagste werkloosheid kenden binnen de EU. Nederland bezette plaats 6 op de ranglijst van laagste werkloosheid in de EU. In 2016 stond Nederland nog op de zevende plaats. De werkloosheid was in 2017 even hoog als die in Polen en Roemenië. Griekenland kende binnen de EU de hoogste werkloosheid (21,5 procent).

Sinds 2013 neemt de spanning op de arbeidsmarkt toe. Die spanning komt tot uiting in de verhouding tussen het aantal werklozen en het aantal vacatures. Hoe minder werklozen er zijn tegenover elke vacature, hoe hoger de spanning is. In 2013 waren er nog zevenmaal zoveel werklozen als vacatures. De arbeidsmarkt was toen ruim. Doordat de werkloosheid afnam en het aantal vacatures sterk groeide, waren er in 2017 gemiddeld 2,2 werklozen per openstaande vacature.

In de periode 2013–2017 is de spanning in alle twaalf provincies toegenomen. In 2017 was de spanning op de arbeidsmarkt het hoogst in de provincie Utrecht met gemiddeld 1,6 werklozen per openstaande vacature en het laagst in Groningen met gemiddeld 3,3 werklozen per openstaande vacature.

3.2.1 Werkloze beroepsbevolking

	2012	2013	2014	2015	2016	2017
	% beroepsbevolking					
Provincie						
Groningen	6,8	8,1	8,5	8,5	7,4	6,2
Friesland	6,3	7,9	8,0	7,3	6,3	5,2
Drenthe	6,1	7,2	7,3	7,0	6,1	4,9
Overijssel	5,6	7,2	7,1	6,7	6,3	4,9
Flevoland	7,1	8,9	9,3	7,7	7,2	5,6
Gelderland	5,3	6,7	7,0	6,4	5,7	4,5
Utrecht	5,2	6,5	6,5	6,4	5,2	4,2
Noord-Holland	5,8	7,3	7,2	6,5	5,7	4,8
Zuid-Holland	6,7	8,0	8,3	7,8	6,9	5,5
Zeeland	4,4	5,7	5,5	5,5	4,4	3,6
Noord-Brabant	5,3	6,7	7,1	6,5	5,5	4,4
Limburg	5,6	7,1	7,3	6,6	5,5	4,7
Gemeente						
Utrecht	5,9	7,2	7,6	7,3	6,0	4,6
Amsterdam	7,3	8,9	8,5	7,7	6,7	5,7
Den Haag	8,7	9,9	10,9	10,1	8,8	7,2
Rotterdam	10,5	12,3	12,6	12,0	11,3	8,1
Nederland	5,8	7,3	7,4	6,9	6,0	4,9
Europese Unie (28 landen)	10,4	10,8	10,2	9,4	8,6	7,6

Bron: CBS, Eurostat.

3.2.2 De spanning op de arbeidsmarkt

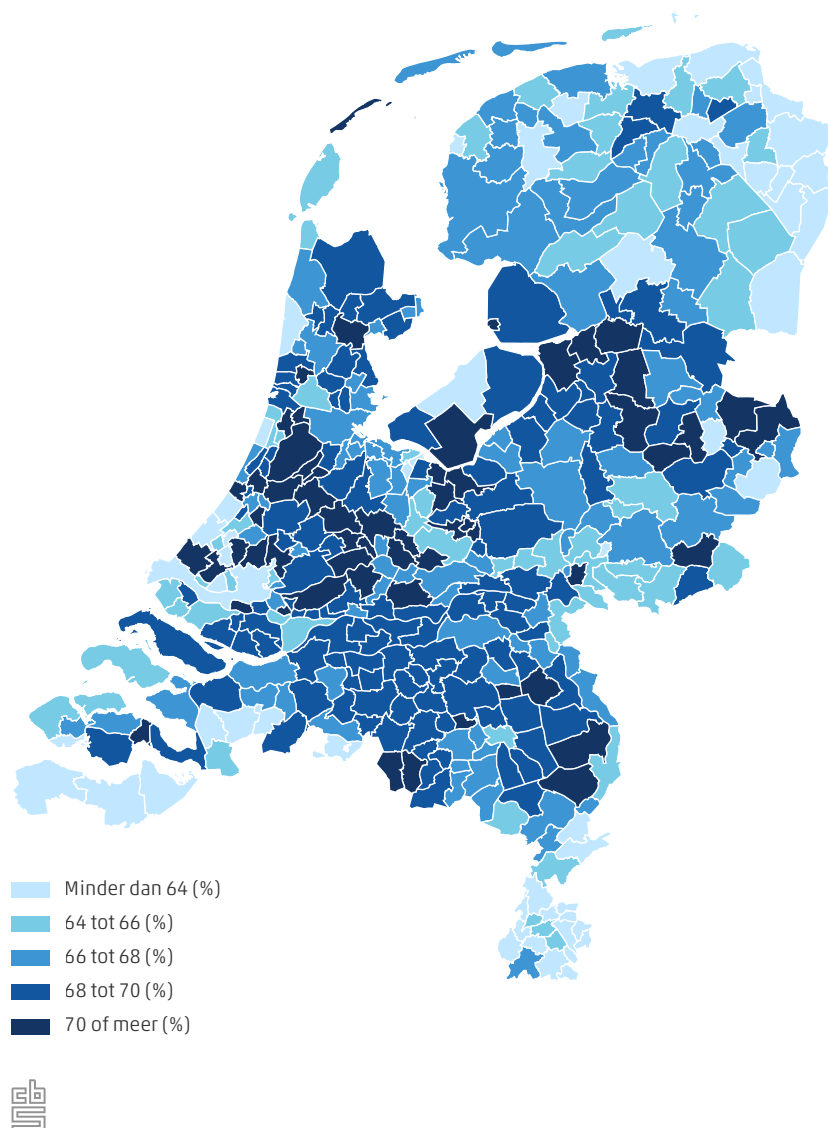
	2012	2013	2014	2015	2016	2017
	werklozen/vacatures					
Provincie						
Groningen	7,0	9,8	7,1	7,1	5,3	3,3
Friesland	7,0	10,6	7,6	7,1	5,2	3,1
Drenthe	5,8	8,4	5,8	6,0	4,5	2,9
Overijssel	4,9	7,6	6,1	5,0	3,9	2,3
Flevoland	7,0	10,1	7,1	6,4	5,3	3,0
Gelderland	4,5	6,9	6,4	4,8	3,6	2,2
Utrecht	3,3	4,7	4,3	3,4	2,4	1,6
Noord-Holland	4,0	5,8	5,4	3,7	2,7	1,8
Zuid-Holland	5,2	7,3	7,2	5,4	4,0	2,5
Zeeland	4,0	6,4	3,7	4,5	3,1	1,7
Noord-Brabant	4,2	6,4	6,1	4,6	3,2	2,0
Limburg	4,6	7,1	6,3	4,9	3,3	2,2
Nederland	4,6	6,8	6,1	4,7	3,5	2,2

Bron: CBS.

3.3 Arbeidsdeelname

In 2017 hadden twee op de drie Nederlanders van 15 tot 75 jaar betaald werk. De zogenoemde nettoarbeidsparticipatie¹⁾ was het laagst in het uiterste zuiden en noordoosten van Nederland. Dit zijn ook gebieden met relatief veel ouderen die gemiddeld minder vaak betaald werk hebben. Vijf gemeenten hebben een arbeidsdeelname lager dan 60,0 procent. Het betreft Vaals, Bellingwedde, Kerkrade, Heerlen en Maastricht. Van de 388 gemeenten hebben er 58 een arbeidsparticipatie van 70,0 procent of hoger. De hoogste arbeidsparticipatie kennen de gemeenten Houten, Midden-Delfland en Urk (respectievelijk 73,2, 73,8 en 74,2 procent).

3.3.1 Nettoarbeidsparticipatie per gemeente, 2017



¹⁾ Het aandeel van de werkzame beroepsbevolking in de bevolking (beroeps- en niet-beroepsbevolking). Deze definitie heeft betrekking op personen die in Nederland wonen (exclusief de institutionele bevolking). De gegevens worden meestal gepresenteerd voor de bevolking van 15 tot 75 jaar.

3.4 Conclusie

De werkgelegenheid nam in alle provincies toe, met 2,0 tot 2,4 procent. Limburg en Noord-Brabant zagen met 2,4 procent de grootste relatieve toename van arbeidsjaren, in Friesland het minste. Het aantal werkzame personen nam toe, zowel in loondienst als zelfstandige.

De werkloosheid nam in 2017 af. In alle provincies was de werkloosheid lager. In Groningen was het werkloosheidspercentage het hoogst, in Zeeland het laagst. De spanning op de arbeidsmarkt liep verder op in alle provincies.

Lees meer

Henk-Jan Dirven, John Michiels en Dick ter Steege (2015), Regionale verschillen in arbeidspositie, werkloosheid en vacatures. CBS: Sociaaleconomische trends, <https://www.cbs.nl/nl-nl/achtergrond/2015/34/regionale-verschillen-in-arbeidspositie-werkloosheid-en-vacatures>.

CBS (2018), De arbeidsmarkt in cijfers 2017, <https://www.cbs.nl/nl-nl/publicatie/2018/18/de-arbeidsmarkt-in-cijfers-2017>.

CBS, Dashboard arbeidsmarkt, <https://www.cbs.nl/nl-nl/visualisaties/dashboard-arbeidsmarkt>.

CBS, Spanningsmeter arbeidsmarkt, <https://www.cbs.nl/nl-nl/visualisatie/2017/07/spanningsmeter-arbeidsmarkt>.

4.

Conjunctuur

in de regio

In dit hoofdstuk wordt op basis van uitspraken van ondernemers over ontwikkelingen in en rond hun bedrijf een conjunctuurschouw per regio gegeven. Is volgens ondernemers de bedrijvigheid toe of afgenomen in 2018 vergeleken met 2017?

Eerst wordt het algemene conjunctuurbeeld 2018 van veertig COROP-gebieden besproken. Daarna wordt ingezoomd op die regio's die zich ten opzichte van 2017 respectievelijk het meest en minst positief hebben ontwikkeld. Gekeken wordt onder meer naar de samenhang met in regio's voorkomende branches/bedrijfstakken. Ten slotte komen de verwachtingen van ondernemers voor 2019 aan bod.

4.1 Conjunctuurbeeld volgens ondernemers minder positief in 2018

Het sentiment onder ondernemers in Nederland, uitgedrukt in het ondernemersvertrouwen, lag na het bereiken van het hoogste punt in tien jaar in het eerste kwartaal in de laatste drie kwartalen van 2018 gemiddeld iets lager dan in 2017. De Nederlandse economie bereikte in 2017 de fase van hoogconjunctuur, maar de bbp-groei lijkt in 2018 licht af te vlakken. Dit beeld komt ook naar voren in de zeven indicatoren in deze conjunctuurschouw (zie ook kader). Volgens ondernemers heeft de omzet, de winstgevendheid en het economisch klimaat zich in 2018 iets minder gunstig ontwikkeld dan in 2017. Het tekort aan personeel liep snel op in 2018. Hoewel dit hoort bij de fase van hoogconjunctuur, is dit voor ondernemers een negatieve ontwikkeling in vergelijking met 2017. Hun productie en afzet worden gedrukt door een tekort aan personeel. De werkgelegenheid binnen het bedrijfsleven ontwikkelde zich vergelijkbaar als in 2017. Wel verbeterde de omvang van de orderpositie en werden minder ondernemers geconfronteerd met onvoldoende vraag.

De conjunctuurschouw op basis van sentimentsindicatoren

De Conjunctuurenquête Nederland wordt gehouden onder ondernemers in het niet-financiële bedrijfsleven. Met behulp van relatief eenvoudige vragen wordt aan de ondernemers gevraagd om een snelle kwalitatieve inschatting te maken van een aantal ontwikkelingen in en om het bedrijf zoals de recente omzetontwikkeling, de personeelsomvang of de orderpositie. Daarnaast wordt gevraagd naar de verwachting over de komende omzetontwikkeling, personeelssterkte in het bedrijf of toekomstige investeringen. De ondernemers antwoorden kwalitatief: toenemen, gelijkblijven of afnemen. Op basis van het aantal ondernemers dat positief antwoordt en het aantal dat negatief antwoordt, kan per variabele een snelle indicatie worden gegeven of deze zich positief of negatief ontwikkelt.

In tegenstelling tot het nationale niveau kan op regionaal niveau niet één cijfer voor het ondernemersvertrouwen worden gemaakt. Van de ruim twintig beschikbare sentimentsindicatoren zijn daarom voor de economische schouw per COROP-gebied

zeven kernindicatoren geselecteerd om voor 2018 het conjunctuurbeeld voor de veertig regio's vast te stellen.

De zeven indicatoren zijn:

- omzet
- werkgelegenheid
- economisch klimaat
- winstgevendheid
- oordeel over de orderpositie
- onvoldoende vraag naar goederen en diensten
- tekort aan personeel.

Voor deze zeven indicatoren is bepaald hoe de ondernemers in de vier kwartalen van 2018 antwoorden vergeleken met de vier kwartalen van 2017. Per indicator kan worden aangegeven of er meer of minder ondernemers positief hebben geantwoord ten opzichte van 2017.

Hoe meer indicatoren een toename van het aantal positieve ondernemers laten zien, hoe positiever het conjunctuurbeeld is in 2018. Wanneer vier of meer indicatoren zijn verbeterd dan wordt uitgegaan van een positiever conjunctureelbeeld in het gebied. Een negatievere inschatting van het conjunctureelbeeld duidt niet meteen op een krimp van de bedrijvigheid, maar geeft wel een indicatie dat de groei in 2018 mogelijk kleiner is dan in 2017.

Opgemerkt moet worden dat de regionale COEN-data grotere betrouwbaarheidsmarges hebben dan de landelijke data. Men moet voorzichtig zijn met vergelijkingen tussen regio's. Als in een regio de toename van het aantal positieve ondernemers in 2018 groter is dan in een andere regio, betekent dit niet automatisch dat in die regio er meer positieve ondernemers zijn dan in die andere regio. Het betekent alleen dat er in de ene regio meer positieve ondernemers zijn bijgekomen dan in de andere regio. Het zegt ook niet hoeveel positieve ondernemers er zijn in beide regio's. In deze analyse gaat het er om of binnen een regio het conjunctuurbeeld in 2018 is verbeterd of verslechterd vergeleken met 2017 en niet om een niveauvergelijking in sentiment tussen de regio's.

De methodologie van deze conjunctuurschouw per COROP-gebied wordt beschreven in de paper <https://www.cbs.nl/nl-nl/achtergrond/2018/51/de-conjunctuurenquete-nederland-regionaal>.

Het minder positieve beeld is ook zichtbaar in de veertig COROP-gebieden. Het aantal ondernemers dat een tekort aan personeel zag was in 2018 in alle regio's hoger dan 2017. Het economisch klimaat werd in nagenoeg alle regio's door minder ondernemers positief beoordeeld. Ook de ontwikkeling van de omzet was in meer dan drie kwart van de regio's minder gunstig dan in 2017. De winstgevendheid werd in twee derde van de regio's minder positief beoordeeld. In iets meer dan de helft van de regio's nam het aantal ondernemers dat een verbetering van de werkgelegenheid zag toe. In de meeste regio's nam per saldo het aantal positieve ondernemers over de orderpositie toe. Het aantal ondernemers dat aangaf hinder te hebben van onvoldoende vraag nam in nagenoeg in alle regio's af.

4.1.1 Conjunctuurschouw niet-financieel bedrijfsleven, 2018

	Omzet	Orderpositie	Personeels-sterkte	Economisch klimaat	Winst-gevendheid	Onvoldoende vraag	Tekort aan personeel ¹⁾	Regionale economische groei 2015-2017
	mutatie %-punt positieve en negatieve antwoorden bedrijven							%-volume-groei
Nederland	-3,2	5,4	1,3	-5,3	-2,3	3,3	-9,6	5,2
COROP-gebied								
Oost-Groningen	-6,2	5,1	11,4	0,0	11,8	2,5	-8,3	2,9
Delfzijl en omgeving	-8,6	-2,6	-3,2	-5,7	-16,2	-0,2	-2,5	2,1
Overig Groningen	0,1	10,1	-0,2	-5,2	5,0	4,2	-10,9	1,4
Noord-Friesland	-1,4	9,3	-7,2	-12,8	0,5	4,4	-0,7	1,8
Zuidwest-Friesland	-7,8	27,3	-1,4	-9,7	18,6	2,1	-7,5	4,0
Zuidoost-Friesland	-7,1	4,4	7,8	-5,9	-14,2	2,9	-4,1	5,2
Noord-Drenthe	-5,0	1,9	0,1	-9,5	-11,4	-0,6	-6,5	2,0
Zuidoost-Drenthe	-1,9	5,8	5,6	-3,8	-5,6	6,5	-20,5	2,6
Zuidwest-Drenthe	-4,0	4,1	0,6	-1,6	-0,7	-1,4	-10,3	1,2
Noord-Overijssel	-4,2	1,1	-3,0	-3,1	-0,6	4,0	-10,3	5,7
Zuidwest-Overijssel	-5,8	-2,0	9,3	-2,3	3,7	2,0	-9,6	6,8
Twente	-6,1	8,4	-6,9	-9,1	-7,9	5,0	-11,9	5,3
Veluwe	-7,6	13,3	2,9	-7,8	-2,5	2,2	-10,5	5,7
Achterhoek	-1,6	10,6	0,8	1,3	1,2	2,6	-11,0	5,1
Arnhem/Nijmegen	-8,0	0,7	-1,2	-5,5	-4,6	3,3	-7,5	4,1
Zuidwest-Gelderland	-2,8	10,9	-0,7	-2,1	-7,7	3,0	-7,2	4,2
Utrecht	4,6	7,7	5,1	-3,4	-1,8	2,9	-11,2	5,0
Kop van Noord-Holland	-13,8	9,3	-2,9	-3,2	-3,0	4,4	-8,7	2,8
Alkmaar en omgeving	-13,2	2,9	-7,1	-4,2	8,6	2,2	-16,1	3,8
IJmond	-8,5	-6,7	34,8	-12,3	13,2	6,6	-8,3	0,3
Agglomeratie Haarlem	-3,1	5,3	2,6	0,7	0,9	9,2	-3,9	5,4
Zaanstreek	5,9	15,4	1,4	-3,8	-0,4	4,5	-16,2	6,8
Groot-Amsterdam	-2,6	6,4	4,5	-4,3	-0,8	1,9	-10,3	8,7
Het Gooi en Vechtstreek	-3,7	5,3	2,6	-6,8	-0,4	3,2	-10,8	3,1
Agglomeratie Leiden en Bollenstreek	-1,6	8,9	-1,6	-0,8	2,3	3,2	-10,8	0,5
Agglomeratie 's-Gravenhage	-3,6	5,3	9,8	-3,0	-1,4	7,3	-12,0	3,3
Delft en Westland	-5,9	2,5	-0,3	-7,6	-5,6	8,5	-7,1	5,7
Oost-Zuid-Holland	-4,0	0,7	-3,4	-4,4	-14,8	1,5	-10,6	6,2
Groot-Rijnmond	-2,1	5,2	2,3	-4,3	-3,4	5,4	-10,5	4,1
Zuidoost-Zuid-Holland	-8,3	-3,0	-6,1	-20,3	-6,6	1,9	-6,5	4,9
Zeeuwsch-Vlaanderen	3,7	15,8	3,5	-4,0	-7,2	11,3	-13,9	3,4
Overig Zeeland	1,8	9,4	3,3	-8,0	-1,8	1,9	-6,5	3,8
West-Noord-Brabant	1,0	7,1	-3,6	-5,1	-2,9	2,6	-8,6	4,2
Midden-Noord-Brabant	-8,7	-1,0	-1,0	-1,6	0,9	5,2	-10,6	5,3
Noordoost-Noord-Brabant	-0,9	2,4	5,4	-6,4	0,3	0,1	-11,9	4,3
Zuidoost-Noord-Brabant	-0,2	2,9	0,3	-5,4	-1,9	4,0	-6,3	7,5
Noord-Limburg	-3,9	6,3	-2,0	-6,4	-4,6	3,3	-4,8	6,3
Midden-Limburg	-1,7	0,7	0,5	-3,3	0,6	1,6	-6,5	4,2
Zuid-Limburg	-3,2	-2,5	-2,1	-3,3	-4,7	2,7	-9,3	7,4
Flevoland	-10,0	-2,3	-1,4	-6,0	-6,6	1,4	-6,2	6,8

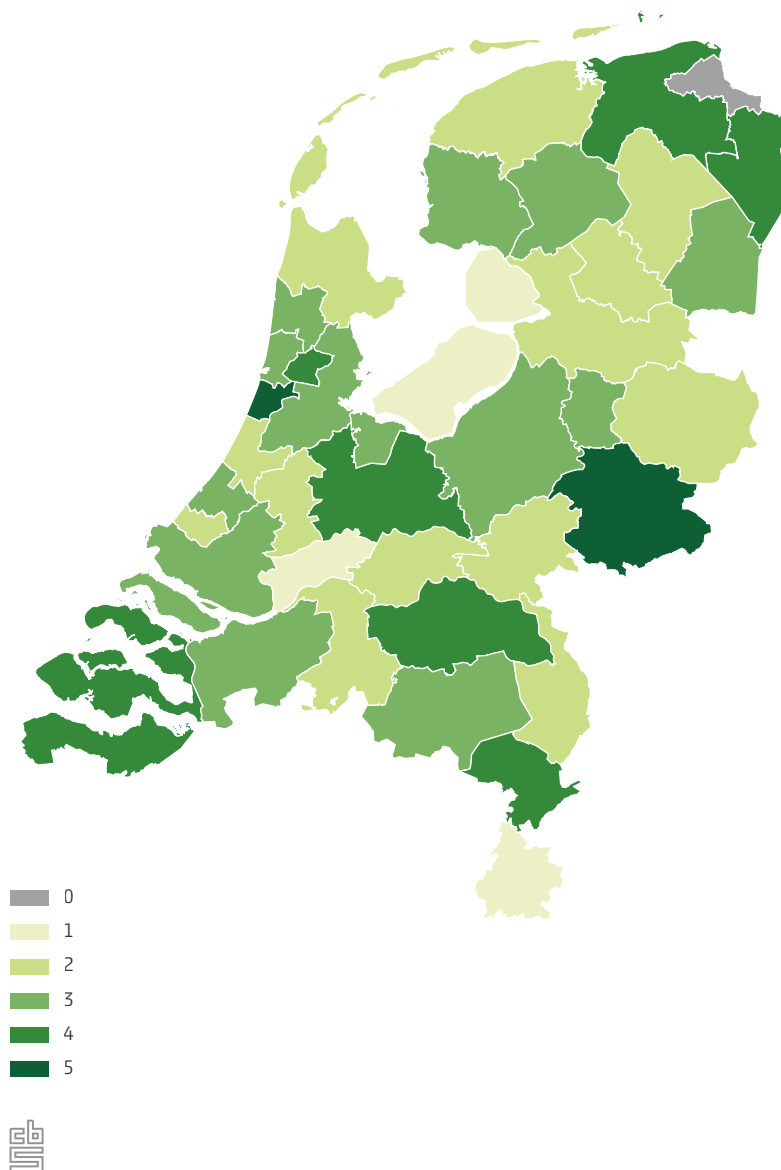
Bron: CBS.

¹⁾ Een tekort aan personeel is voor ondernemers negatief voor de bedrijvigheid. Een groter tekort aan personeel wordt in de tabel met een negatieve waarde weergegeven.

In dertig van de veertig regio's toont meer dan de helft van de zeven sentimentsindicatoren een afname van het saldo positieve en negatieve ondernemers in 2018, oftewel het conjunctuurbeeld volgens de ondernemers was per saldo minder positief dan in 2017. Er was één regio waar geen enkele indicator verbeterde, namelijk Delfzijl en omgeving. In tien regio's waren vier of vijf van de zeven indicatoren in 2018 positiever dan in 2017. Er was geen enkele regio waar alle indicatoren verbeterden. In Agglomeratie Haarlem en de Achterhoek verbeterden vijf indicatoren.

Het 'tellen' van deze verbeteringen en verslechtingen is niet gewogen. Een minimale verbetering of verslechtering telt net zo zwaar als een forse sprong in het aantal positieve of negatieve ondernemers.

4.1.2 Conjunctuurschouw niet-financieel bedrijfsleven: aantal verbeterde indicatoren in 2018



4.2 Regio's met verbeterd conjunctuurbeeld

De tien COROP-gebieden waar minstens vier van de zeven indicatoren zijn verbeterd, zijn samen goed voor ruim een vijfde van de bruto toegevoegde waarde in Nederland. Het niet-financiële bedrijfsleven maakt circa 60 tot 80 procent van de toegevoegde waarde uit in deze gebieden. In de meeste gebieden is de commerciële dienstverlening groter dan de goederenproductie.

De economische groei over 2016 en 2017 in deze gebieden lag rond het gemiddelde of onder de gemiddelde groei in Nederland. Alleen in de Zaanstreek was de groei relatief hoog en is het beeld volgens ondernemers verder verbeterd. In Overig Zeeland, Zeeuwsch-Vlaanderen, Oost-Groningen en Overig Groningen was de groei laag, maar zien de ondernemers verbetering. Voor Overig Groningen geldt wel dat de groeicijfers sterk bepaald worden door het terugdraaien van de gaswinning waar de doorsnee ondernemer waarschijnlijk weinig last van heeft. De overige vijf regio's koppelen een gemiddelde groei aan een verbeterd beeld.

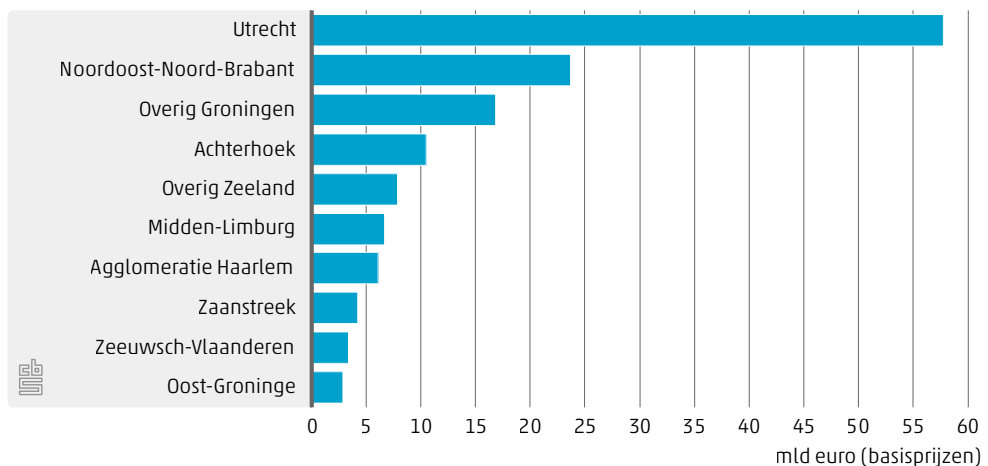
COROP-gebied Utrecht is economisch gezien het grootste gebied van deze tien gebieden, met een toegevoegde waarde van 58 miljard euro (in 2016). In deze regio voert de dienstverlening de boventoon. Over de omzet, orderpositie en personeelsomvang waren de Utrechtse ondernemers positiever dan in 2017. Economisch klimaat en winstgevendheid waren minder gunstig dan een jaar eerder. Het positievere beeld in Utrecht is vooral toe te schrijven aan de informatie- en communicatiesector, de bouw en de zakelijke dienstverlening. De informatie- en communicatiesector in dit gebied kende een relatief sterke verbetering volgens de ondernemers. Het tekort aan arbeidskrachten liep weliswaar verder op in deze sector, maar voor de andere zes indicatoren nam het aantal positieve ondernemers toe. Ook in de bouw en de zakelijke dienstverlening waren relatief meer positief gestemde ondernemers dan in 2017.

Noordoost-Noord-Brabant leunt sterk op industrie en vervoer. Ondernemers in de vervoerssector waren duidelijk positiever over 2018 dan over 2017. Dit geldt ook voor de informatie- en communicatiesector. De zakelijke dienstverlening, de industrie en de bouw waren echter minder positief over 2018.

In Overig Groningen neemt de delfstofwinning een centrale plaats in. De gaswinning wordt echter teruggedraaid waardoor het aandeel van de delfstofwinning kleiner zal worden. Ondernemers in de industrie en zakelijke dienstverleners zijn duidelijk positiever over 2018 dan over 2017.

In de Achterhoek en Agglomeratie Haarlem waren volgens ondernemers vijf indicatoren in 2018 gunstiger dan in 2017. Wel zijn dit bij een paar indicatoren maar beperkte verbeteringen. In Haarlem zijn vooral ondernemers in de industrie en zakelijke dienstverlening positiever. In de Achterhoek zijn het de bouwondernemers die vooral verbeteringen melden. Ondernemers in de handel zijn juist voor alle indicatoren negatiever dan in 2017.

4.2.1 Bruto toegevoegde waarde COROP-gebieden met per saldo verbeterd conjunctuurbeeld, 2016



4.3 Verslechterd beeld in drie kwart van de COROP-gebieden

In dertig van de veertig COROP-gebieden waren er per saldo meer indicatoren die verslechterden volgens de ondernemers dan verbeterden. In Delfzijl verslechterden alle indicatoren. Delfzijl is echter ook het gebied met veruit de minste toegevoegde waarde. Ook was de economische groei in 2016 en 2017 beduidend lager dan het landelijk gemiddelde. Industrie en vervoer zijn de grootste sectoren.

In Zuidoost-Zuid-Holland, Zuid-Limburg en Flevoland verslechterde het beeld ook relatief sterk. De eerste twee regio's hebben een relatief grote industrie, Flevoland een handelssector. In Zuidoost-Zuid-Holland waren de verslechtingen binnen zes indicatoren relatief sterk. Ondernemers waren vooral minder positief over het economisch klimaat. Ook omzet en winstgevendheid waren in 2018 minder dan in 2017. Vooral ondernemers in de bouw en vervoer en opslag zagen een verslechting in 2018 vergeleken met 2017. Ook in Zuid-Limburg verslechterde het beeld van zes indicatoren, maar wel in mindere mate. Hier waren het vooral ondernemers in de industrie die minder positief waren. Ook in Flevoland waren het industriëlen die minder positief waren en daarnaast veel ondernemers in de informatie- en communicatie. In deze regio was de economische groei in 2016 en 2017 hoger dan het landelijk gemiddelde.

4.4 Verwachting omzet en werkgelegenheid in 2019

Naast de ontwikkelingen in het bedrijfsleven in 2018 hebben ondernemers ook verwachtingen uitgesproken voor 2019. De ondernemers zijn positief over de omzet die zij in 2019 verwachten te behalen. Per saldo verwacht 30 procent van de bedrijven omzet-groei. In de detailhandel is het optimisme het grootst: daar verwacht 43 procent dat de omzet groeit. Ook over de werkgelegenheid is het bedrijfsleven positief gestemd. Per saldo 17 procent van de bedrijven verwacht het personeelsbestand volgend jaar uit te breiden. De vraag naar personeel is het grootst in de sector informatie en communicatie (31 procent). De investeringen zullen in 2019 naar verwachting bij 19 procent van de bedrijven hoger uitvallen dan in 2018, 11 procent van de ondernemers voorziet lagere investeringen. Het aantal optimistische ondernemers voor 2019 is vergelijkbaar met een jaar eerder, toen de verwachtingen voor 2018 werden uitgesproken.

Ook binnen de regio's zijn de ondernemers die een toename verwachten in omzet, werkgelegenheid en investeringen in de meerderheid ten opzichte van degene die een afname verwachten. Alleen in IJmond zijn er per saldo meer ondernemers die een krimp van de omzet verwachten. Oost-Groningen is het enige gebied waar ondernemers per saldo een afname van de werkgelegenheid voorzien.

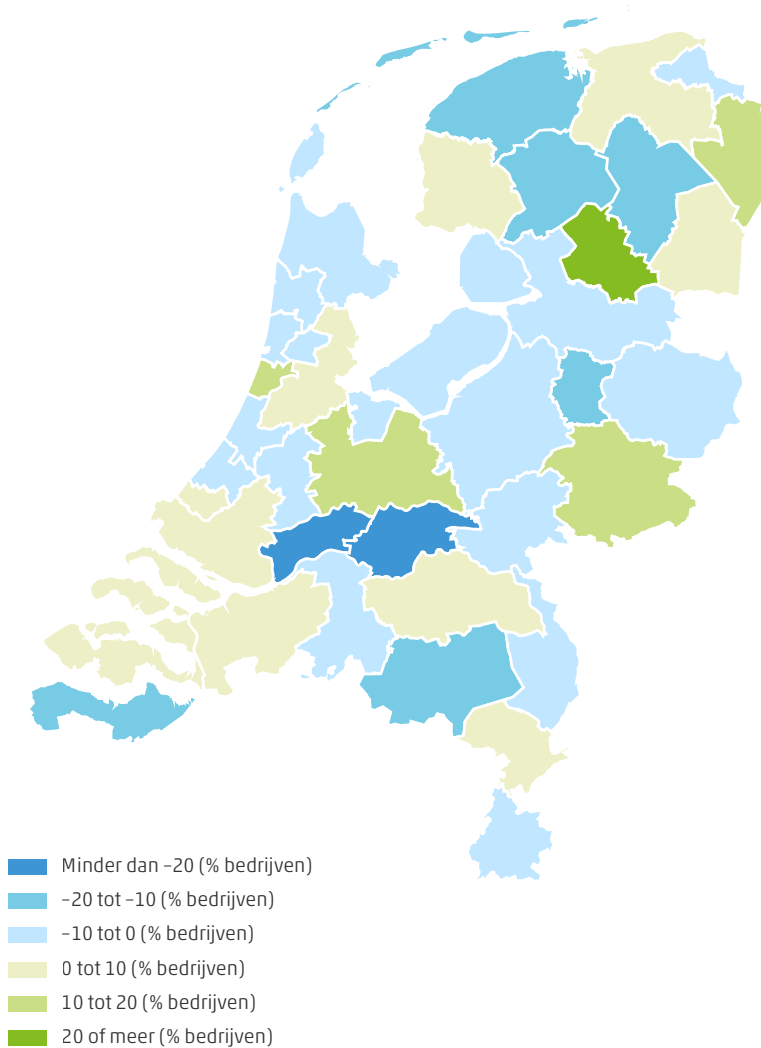
4.4.1 Verwachtingen ondernemers niet-financieel bedrijfsleven voor 2019

	Omzet	Personeelssterkte	Investerings
	saldo % positieve en negatieve antwoorden		
Nederland	30,4	17,2	8,5
COROP-gebied			
Oost-Groningen	34,5	-1,9	4,6
Delfzijl en omgeving	13,9	8,3	17,5
Overig Groningen	29,1	12,2	2,7
Noord-Friesland	12,7	17,3	17,8
Zuidwest-Friesland	45,3	17,4	13,2
Zuidoost-Friesland	18,6	10,6	9,0
Noord-Drenthe	26,1	12,7	15,9
Zuidoost-Drenthe	25,9	8,0	18,1
Zuidwest-Drenthe	34,5	16,0	19,7
Noord-Overijssel	24,3	22,4	8,0
Zuidwest-Overijssel	27,6	20,2	3,6
Twente	36,8	19,9	6,8
Veluwe	38,2	28,1	6,5
Achterhoek	34,4	24,8	13,5
Arnhem/Nijmegen	35,5	18,6	4,9
Zuidwest-Gelderland	12,5	7,4	6,1
Utrecht	31,2	20,5	5,5
Kop van Noord-Holland	27,1	22,8	20,4
Alkmaar en omgeving	36,1	17,3	15,4
IJmond	-14,8	16,3	15,3
Agglomeratie Haarlem	39,0	16,5	13,6
Zaanstreek	24,1	15,4	14,1
Groot-Amsterdam	41,0	16,1	5,7
Het Gooi en Vechtstreek	20,6	14,8	0,4
Agglomeratie Leiden en Bollenstreek	20,3	7,2	4,6
Agglomeratie 's-Gravenhage	26,9	2,5	12,1
Delft en Westland	33,8	24,6	15,0
Oost-Zuid-Holland	23,9	17,3	12,2
Groot-Rijnmond	30,8	22,3	10,4
Zuidoost-Zuid-Holland	14,5	6,0	6,7
Zeeuwsch-Vlaanderen	24,4	18,1	2,3
Overig Zeeland	28,0	19,8	13,0
West-Noord-Brabant	34,2	21,1	13,0
Midden-Noord-Brabant	39,0	18,6	9,9
Noordoost-Noord-Brabant	32,4	19,6	2,7
Zuidoost-Noord-Brabant	28,9	14,8	10,0
Noord-Limburg	26,2	17,1	4,8
Midden-Limburg	37,9	29,8	18,1
Zuid-Limburg	20,1	3,7	4,3
Flevoland	27,2	13,1	5,2

Bron: CBS.

Wordt echter gekeken naar het saldo van het aantal positieve en negatieve ondernemers in vergelijking met een jaar eerder, toen de ondernemers hun verwachtingen voor 2018 uitspraken, dan is het beeld gevarieerder. In ongeveer de helft van de gebieden is het aantal optimisten per saldo kleiner dan een jaar eerder. Dit geldt zowel voor de omzetverwachting, de werkgelegenheid als de investeringen. In acht gebieden is voor alle drie deze variabelen het aantal optimisten kleiner dan vorig jaar. In vijf regio's zijn er juist op alle drie de variabelen meer positief gestemde ondernemers.

4.4.2 Mutatie saldo¹⁾ omzetverwachting 2019 t.o.v. 2018



¹⁾ Het saldo percentage positieve en negatieve antwoorden omzetverwachting 2019 t.o.v. de omzetverwachting voor 2018: hoger betekent x% meer positief gestemde ondernemers, lager betekent x% minder positief gestemde ondernemers.

4.5 Conclusie

Het conjunctuurbeeld volgens ondernemers in het niet-financiële bedrijfsleven is in 2018 per saldo iets minder positief dan in 2017. In dertig van de veertig regio's toonde meer dan de helft van de zeven beschouwde conjunctuurindicatoren een afname van het saldo positieve en negatieve ondernemers in 2018: oftewel het conjunctuurbeeld volgens de ondernemers was per saldo minder positief dan in 2017. In tien regio's waren vier of vijf van de zeven indicatoren in 2018 positiever dan in 2017.

Het aantal ondernemers met een tekort aan personeel was in alle regio's in 2018 hoger dan 2017. Het economisch klimaat werd door ondernemers in bijna alle regio's in 2018 minder positief beoordeeld dan in 2017. De omzet ontwikkelde zich in meer dan drie kwart van de regio's minder gunstig, terwijl de winstgevendheid in twee derde van de regio's minder positief werd beoordeeld dan in 2017. In iets meer dan de helft van de regio's nam het aantal ondernemers dat een verbetering van de werkgelegenheid zag toe. Tevens steeg in de meeste regio's het aantal ondernemers dat positief was over de orderpositie, terwijl er in 2018 in nagenoeg alle regio's nauwelijks ondernemers meer te vinden waren die zeiden dat er onvoldoende vraag was naar hun producten of diensten.

Lees meer

Roberto Wekker (2018), De relatie tussen sentimentsindicatoren en realisaties per COROP-gebied, CBS: Paper, <https://www.cbs.nl/nl-nl/achtergrond/2018/51/de-conjunctuurenquete-nederland-regionaal>.

CBS, Staat van het MKB, <https://staatvanhetmkb.nl/>.

CBS, Ondernemersvertrouwen naar regio; <https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/84303NED/table?ts=1545034445995>.

CBS, EIB, KvK, MKB-Nederland, VNO-NCW, Conjunctuurenquête Nederland (COEN), Ondernemersplein, <https://ondernemersplein.nl/coen>.

5.

Regionale

verschillen in

huizenprijzen

In 2017 stegen in heel Nederland de huizenprijzen, echter wel met grote regionale verschillen. Dit hoofdstuk kijkt naar de regionale ontwikkeling van de huizenmarkt tijdens en na de kredietcrisis. In welke regio's zijn de prijzen sterker gestegen gedurende het herstel en in welke minder sterk? Daarnaast wordt nieuw onderzoek naar oplopende spanning op de woningmarkt gepresenteerd.

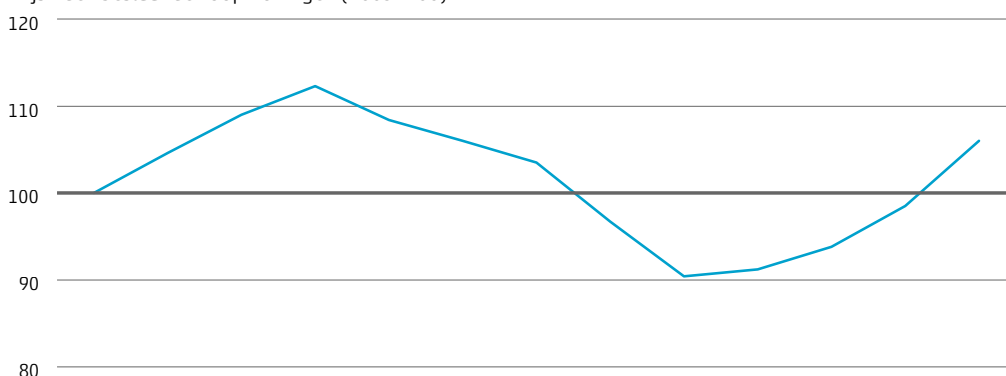
5.1 Overal stijgingen, maar regionale verschillen

De prijzen van bestaande koopwoningen in Nederland namen in 2017 flink toe. De prijzen stegen met 7,6 procent, de grootste stijging in meer dan tien jaar. In deze periode fluctueerden de huizenprijzen sterk tijdens en na de kredietcrisis die in 2008 begon.

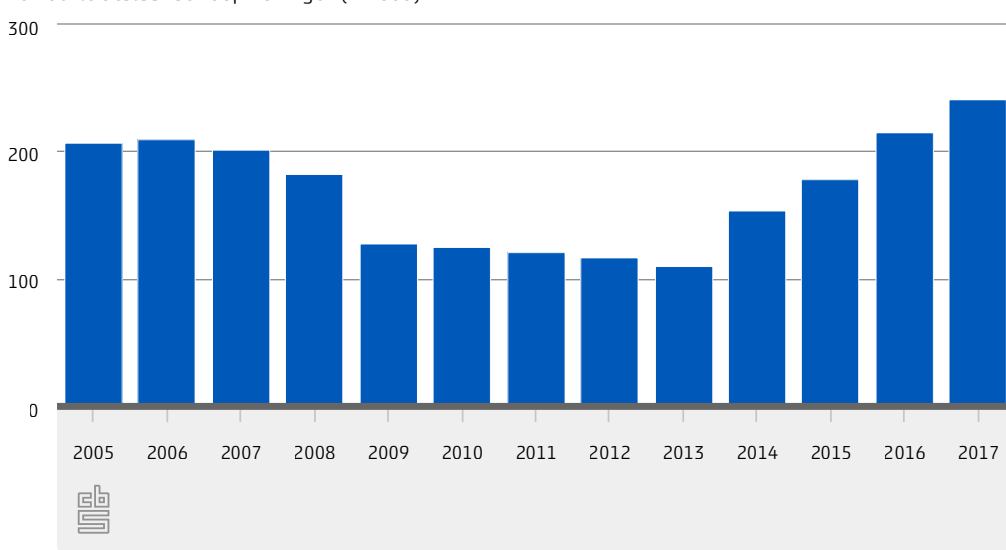
In september 2008 viel de Amerikaanse zakenbank Lehman Brothers om. Hiermee ontbrandde de tot dan toe sluimerende kredietcrisis en kwam de wereldeconomie terecht in een diepe recessie. Zowel de crisis in de financiële wereld als de daaropvolgende economische recessie in Nederland hadden een grote weerslag op de koopwoningmarkt. Het aantal woningverkopen in Nederland nam snel af. Het dieptepunt werd bereikt in 2013, toen ruim 110 duizend bestaande woningen werden verkocht, terwijl in 2007 nog meer dan 200 duizend woningen van eigenaar wisselden. Na 2013 liep het aantal transacties weer op. In 2017 werden bijna 242 duizend bestaande koopwoningen verkocht, het hoogste aantal sinds 1995. In 2013 lagen de verkoopprijzen bijna 20 procent lager dan in 2008, toen de verkoopprijzen zich op de top bevonden. Met het toenemen van het aantal woningtransacties na 2013 stegen ook de prijzen weer. In het tweede kwartaal van 2018 evenaarden de verkoopprijzen het piekniveau van 2008.

5.1.1 Prijzen bestaande koopwoningen en aantal verkopen

Prijsindex bestaande koopwoningen (2005=100)



Verkochte bestaande koopwoningen (x 1 000)

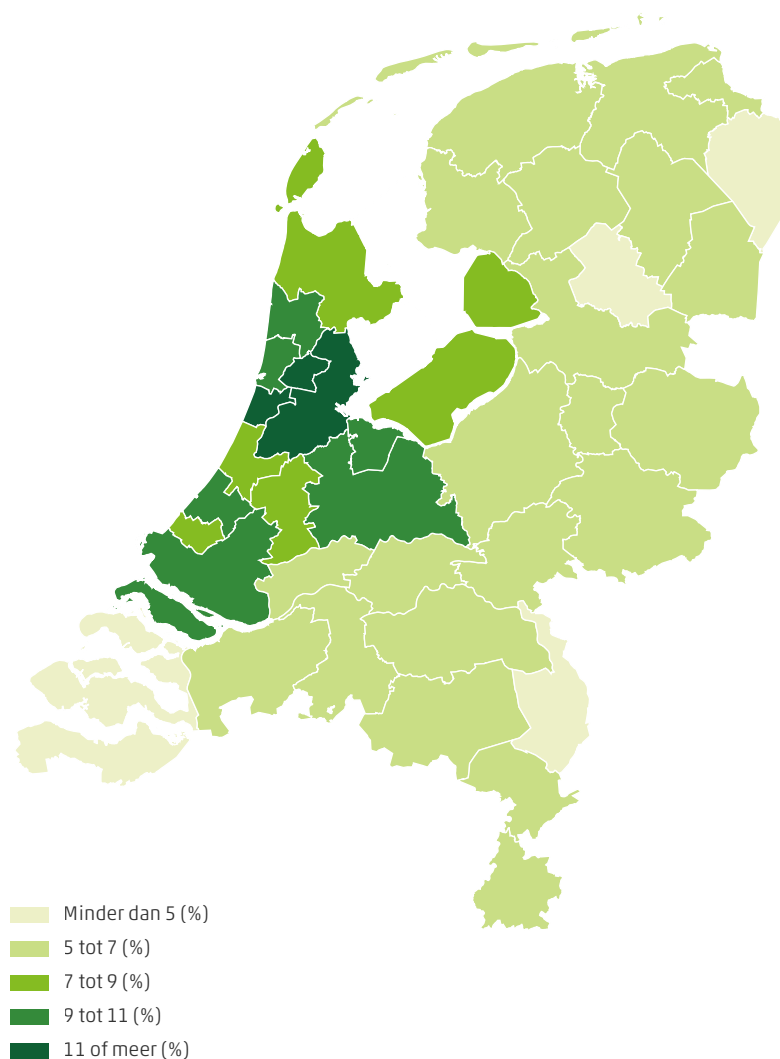


Bron: CBS, Kadaster.

In alle COROP-regio's was sprake van een stijging van de huizenprijzen in 2017. De mate van stijging verschilt echter aanzienlijk per regio. Zo stegen de huizenprijzen in de COROP-gebieden Groot-Amsterdam en Zaanstreek bijna 13 procent, terwijl de prijzen in Zeeland ongeveer 3 procent toenamen. De prijzen stegen het snelst in COROP-gebieden in de Randstad; daarbuiten stegen de prijzen minder snel. Met name in gebieden langs de Duitse grens en in Zeeland bleef de stijging van de huizenprijzen achter bij de rest van Nederland.

De grote steden in de Randstad liepen voorop in de prijsstijgingen. De prijsstijging was het grootst in de gemeente Amsterdam. In 2017 stegen de prijzen met 14 procent ten opzichte van een jaar eerder. Ook in de andere drie grote steden Rotterdam (13 procent), Utrecht (bijna 12 procent) en Den Haag (ruim 11 procent) waren de stijgingen groot.

5.1.2 Prijsindex bestaande koopwoningen, 2017 t.o.v. 2016



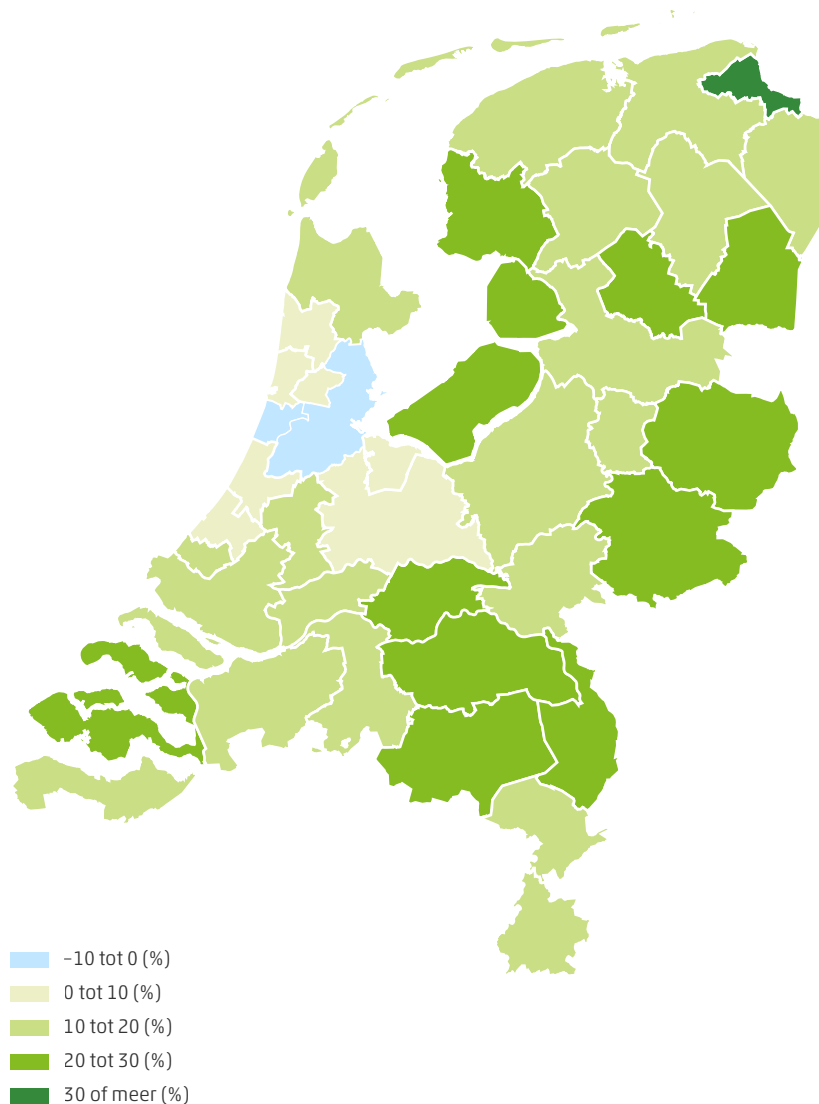
Bron: CBS, Kadaster.

Ook wat betreft het aantal verkochte woningen zijn er grote regionale verschillen. Het aantal verkopen nam het meest toe in Delfzijl en omgeving; het aantal verkopen steeg in die regio ruim 33 procent. Ook in Noord-Limburg, de Achterhoek, Zuidoost-Drenthe en Zuidwest-Drenthe was de stijging met meer dan 25 procent groot. In twee COROP-gebieden nam het aantal verkopen af: in Groot-Amsterdam en in Agglomeratie Haarlem. Het aantal verkopen daalde er respectievelijk 6 en ruim 4 procent. Ook in de steden Amsterdam (–9 procent) en Utrecht (–3 procent) daalde het aantal verkopen.

Opvallend is dat het aantal verkopen vooral toenam in gebieden waar de prijsstijging minder groot was. De kleinste stijgingen of zelfs afname van het aantal verkopen zijn zichtbaar in gebieden waar de prijzen snel stijgen.

Een daling van het aantal verkopen tegelijk met een forse stijging van de prijzen duidt erop dat in deze gebieden sprake is van meer vraag dan aanbod.

5.1.3 Verkoop van bestaande koopwoningen, 2017 t.o.v. 2016



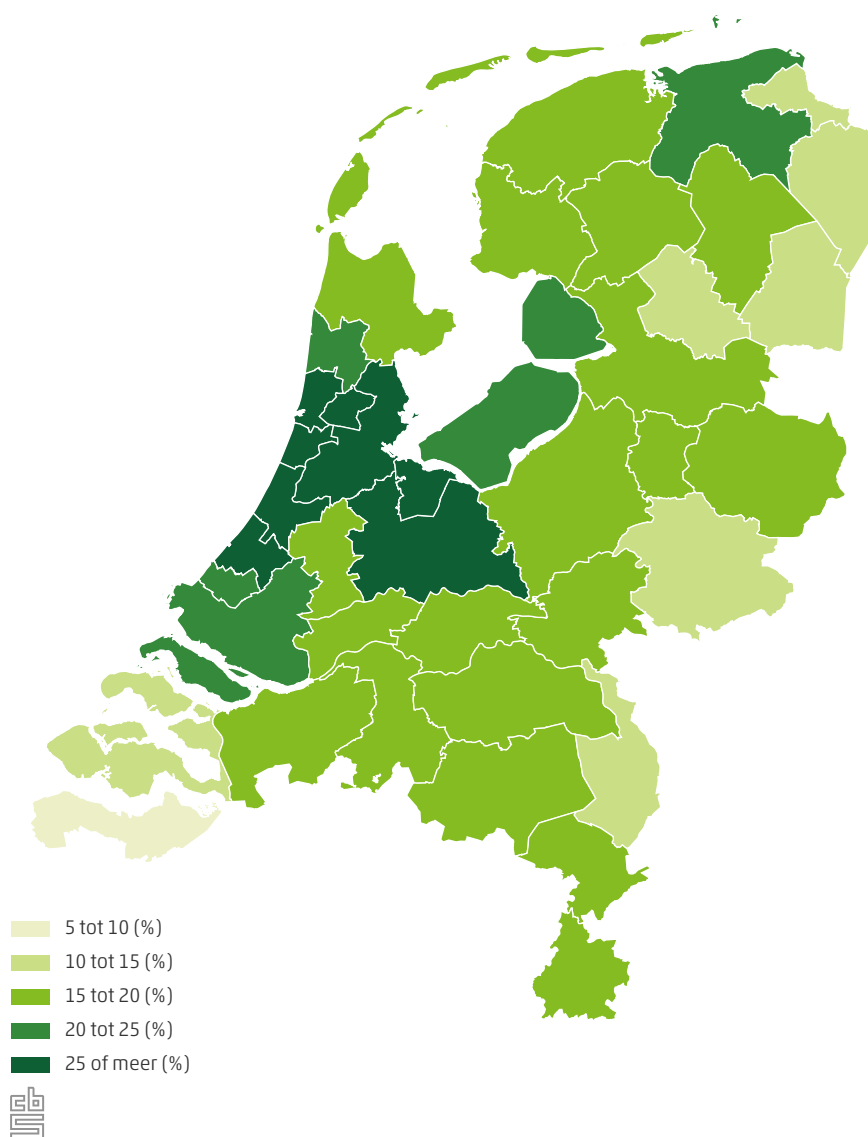
Bron: CBS, Kadaster.

5.2 Ontwikkelingen sinds uitbreken kredietcrisis

Niet alleen in 2017 verschilde de mate van prijsontwikkeling tussen de regio's, maar ook in de jaren daarvoor zijn verschillende snelheden in prijsontwikkeling zichtbaar. Het

toenemende verschil in prijsontwikkeling tussen gebieden in de Randstad en gebieden in de rest van Nederland is zichtbaar vanaf het moment dat de huizenprijzen weer stegen. Gemeten vanaf het dieptepunt zijn de prijzen in Groot-Amsterdam en in Agglomeratie Haarlem eind 2017 meer dan 40 procent gestegen. Ook in de vier grote steden zijn grote stijgingen te zien: in de gemeente Amsterdam zijn de prijzen sinds het dieptepunt bijna 57 procent gestegen, in Utrecht ruim 41 procent, in Rotterdam 37 procent en in Den Haag 35 procent. In de rest van Nederland is de stijging veel minder groot. Buiten de Randstad ligt de stijging sinds de crisis tussen de 10 en 20 procent. In Zeeuws-Vlaanderen is de stijging met bijna 8 procent het kleinst.

5.2.1 Herstel prijzen bestaande koopwoningen¹⁾

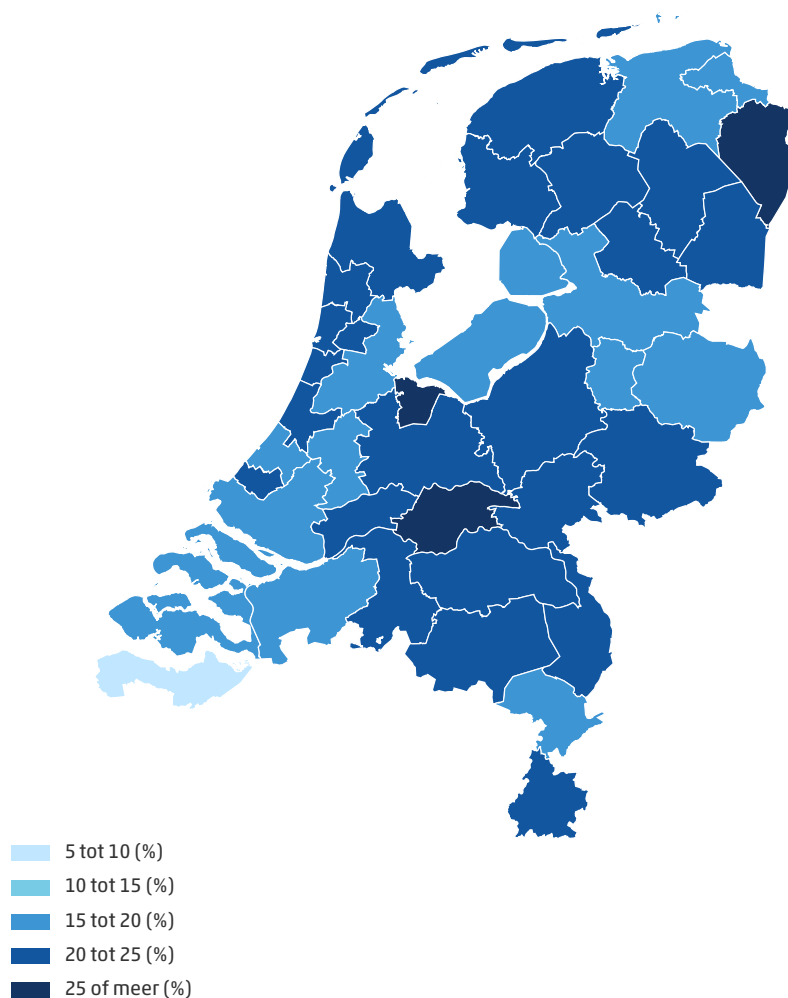


Bron: CBS, Kadaster.

¹⁾ Het herstel van de prijzen van het dieptepunt tot het vierde kwartaal van 2017. Het moment van het dieptepunt verschilt per regio en valt tussen het eerste kwartaal van 2013 en het vierde kwartaal van 2014.

Hoewel in het herstel van de crisis in de huizenmarkt een duidelijk verschil zichtbaar is tussen COROP-gebieden in de Randstad en gebieden daarbuiten, bestond dit verschil tijdens de crisisjaren niet. De omvang van de klap van de crisis verschilde van regio tot regio, maar van een scherp verschil tussen de Randstad en de rest van Nederland, zoals sinds in de herstelfase wel het geval is, was geen sprake. De grootste klap viel in Het Gooi en Vechtstreek, een COROP-gebied vlakbij Amsterdam en Utrecht. De prijzen zijn in dit gebied bijna 28 procent gedaald in de crisis. Ook in Oost-Groningen en Zuidwest-Gelderland was de klap groot; de prijzen daalden daar zo'n 26 procent.

5.2.2 Totale daling prijzen bestaande koopwoningen na uitbreken kredietcrisis¹⁾



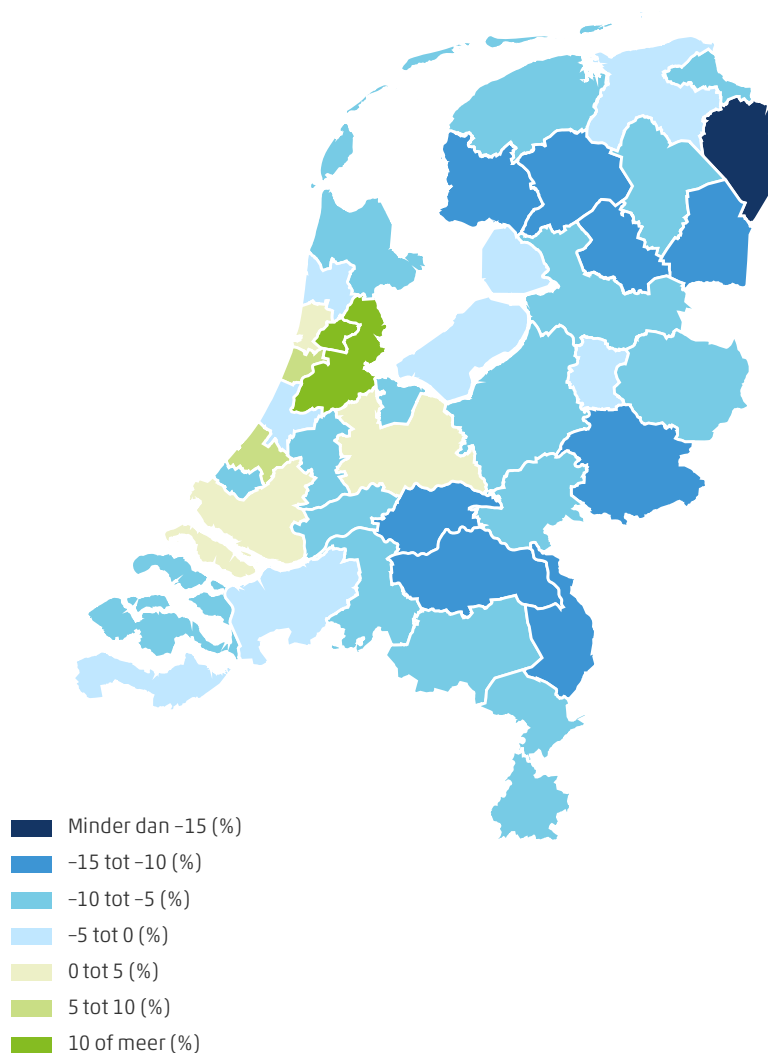
Bron: CBS, Kadaster.

¹⁾ De ontwikkeling van de top in 2008 tot het dieptepunt van de crisis. Het moment van top en dieptepunt verschilt per regio. De top valt tussen het vierde kwartaal van 2007 en het eerste kwartaal van 2009, het dieptepunt valt tussen het eerste kwartaal van 2013 en het vierde kwartaal van 2014.

In het COROP-gebied Groot-Amsterdam en in de steden Amsterdam, Rotterdam en Utrecht kwamen de prijzen in 2016 alweer boven het niveau van voor de crisis. In zes COROP-gebieden kwamen de prijzen in 2017 weer boven het niveau van voor de crisis: Zaanstreek, Agglomeratie Haarlem, Agglomeratie 's-Gravenhage, IJmond, Groot-Rijnmond en Utrecht.

Ook de stad Den Haag kwam in 2017 voor het eerst boven het niveau van voor de crisis. Buiten de Randstad liggen de prijzen nog onder het niveau van voor de crisis. Dit is met name het geval in gebieden waar de klap groot was, zoals in Oost-Groningen en Zuidwest-Gelderland. De prijzen liggen in Oost-Groningen nog bijna 18 procent lager dan voor de crisis het geval was; in Zuidwest-Gelderland is dat ruim 13 procent.

5.2.3 Prijsindex bestaande koopwoningen 2017 t.o.v. 2008¹⁾



Bron: CBS, Kadaster.

¹⁾ De huizenprijzen in het vierde kwartaal van 2017 vergeleken met de hoogste kwartaalstand in de periode 2007–2009.

5.3 Toenemende spanning op de woningmarkt

De versnelling van het herstel op de koopwoningmarkt is ook zichtbaar in oplopende spanning. De toenemende spanning tussen vraag en aanbod is vooral zichtbaar in de aanbodtijd van woningen en de verhouding tussen de verkoopprijs en de vraagprijs. Dit zijn twee indicatoren die zijn ontwikkeld door het CBS en het Kadaster in opdracht van het ministerie van Binnenlandse Zaken (zie kader).

Spanning op de koopwoningmarkt

Om meer inzicht te krijgen hoe groot de spanning op de koopwoningmarkt is en waar deze zich voornamelijk concentreert, hebben het CBS en het Kadaster meerdere indicatoren ontwikkeld voor het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. Deze indicatoren geven een beeld van de aanbodzijde en de vraagzijde op de koopwoningmarkt. Het betreft de volgende indicatoren:

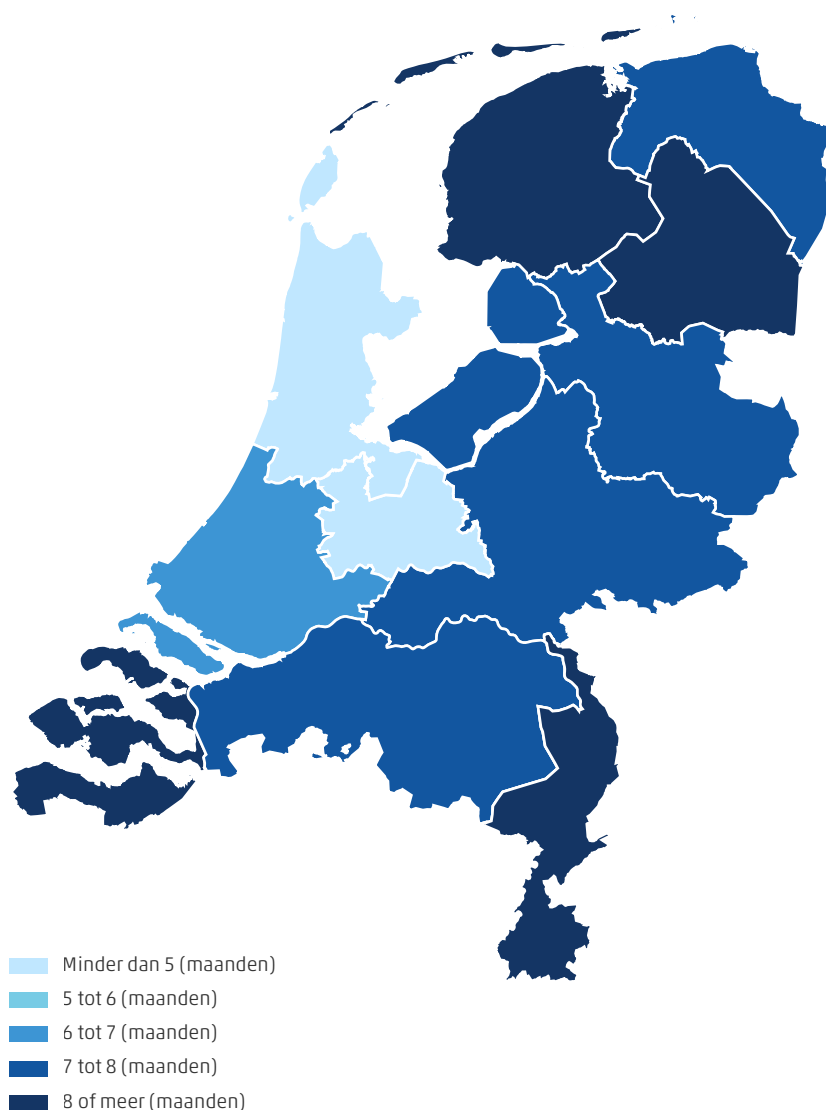
- Prijsindex bestaande koopwoningen naar COROP
- Vraagprijsindex
- Ratio tussen verkoopprijs en vraagprijs
- Gemiddelde leeftijd van kopers
- Aantal kopers
- Gemiddelde aanbodtijd van koopwoningen

De resultaten van dit onderzoek kunnen bekeken worden via de [website van het CBS](#).

In de aanbodtijd van woningen zijn de eerder genoemde verschillen tussen regio's zichtbaar: de aanbodtijd in de Randstad is korter dan buiten de Randstad. De aanbodtijd is de tijd tussen het moment dat een woning te koop wordt gezet en het moment dat een woning wordt verkocht. De aanbodtijd van woningen is in 2017 in de provincies Noord-Holland en Utrecht afgenomen tot vier maanden. Omdat tussen de voorlopige koopovereenkomst en het daadwerkelijk passeren van de verkoop bij de notaris ongeveer drie maanden zit, staan woningen in Noord-Holland en Utrecht eigenlijk maar een maand te koop. De aanbodtijd kan in deze provincies dus nauwelijks nog korter. Samen met de stijgende prijzen en een dalend aantal verkopen, duidt dit op spanning op de koopwoningmarkt.

De aanbodtijd van woningen nam in 2017 ook in alle andere provincies af. In de meeste provincies was de afname twee maanden, in Flevoland, Zeeland en Limburg was deze een maand. De afname van de aanbodtijd van woningen geeft aan dat woningen steeds gemakkelijker verkocht worden. Woningen staan het langst te koop in Limburg. De aanbodtijd in Limburg bedroeg in 2017 negen maanden. Ook in Zeeland, Friesland en Drenthe staan woningen met een aanbodtijd van acht maanden relatief lang te koop. Dit is twee keer zo lang als in Noord-Holland en Utrecht.

5.3.1 Aanbodtijd verkochte woningen, 2017



Bron: CBS, Jaap.nl.

Naast een daling van het aantal verkopen en een korte aanbodtijd, duidt ook de verhouding tussen de verkoopprijs en de vraagprijs op toenemende spanning op de woningmarkt. De verhouding tussen de verkoopprijs en vraagprijs geeft aan hoeveel onderhandelingsruimte er is. In een markt met veel aanbod en weinig vraag, zullen kopers meer onderhandelingsruimte hebben waardoor ze een lagere koopprijs kunnen bedingen dan in een markt waar vraag en aanbod meer in evenwicht zijn.

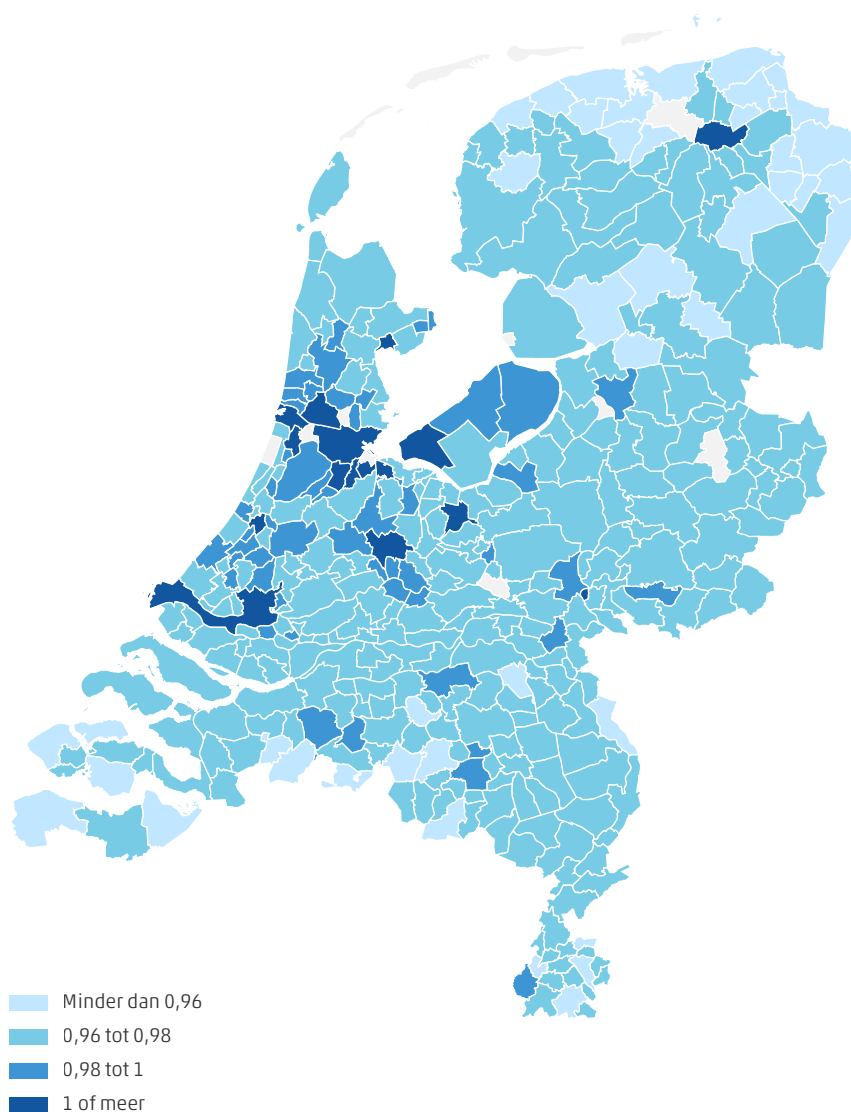
In vijftien gemeenten was de verhouding in 2017 tussen de vraagprijs en de verkoopprijs 1 of hoger. Dat wil zeggen dat kopers de vraagprijs of meer dan de vraagprijs betaalden. De gemeente met de hoogste ratio tussen verkoopprijs en vraagprijs was Amsterdam, de ratio was daar 1,049. Dat betekent dat kopers in 2017 gemiddeld bijna 5 procent meer dan de vraagprijs betaalden. Tot de gemeenten met een ratio van 1 of hoger behoren ook Amstelveen en Ouder-Amstel. Deze behoren net als Amsterdam tot het COROP-gebied Groot-

Amsterdam. Ook deze indicator wijst dus op toenemende spanning op de woningmarkt in Amsterdam en omstreken. Andere gemeenten waar kopers meer betaalden dan de vraagprijs waren Haarlem, Almere, Utrecht en Groningen. Naast het COROP-gebied Groot Amsterdam, vallen ook de COROP-gebieden Agglomeratie Haarlem en Utrecht op. Ook dit zijn gebieden met grote prijsstijgingen, een hoge ratio tussen verkoopprijs en vraagprijs, een lage aanbodtijd en met een afnemend aantal verkopen, al geldt dat laatste in de provincie Utrecht alleen voor de gelijknamige stad.

De gemeenten met de laagste ratio's liggen voornamelijk in de drie noordelijke provincies en in Zeeland. In de gemeente Oldambt hebben kopers de meeste onderhandelingsruimte. In deze gemeente is de ratio 0,941, de laagste ratio in Nederland. Kopers betalen in Oldambt dus bijna 6 procent minder dan de vraagprijs.

In 2017 nam de verhouding tussen de verkoopprijs en de vraagprijs in de meeste gemeenten toe. Dat wil zeggen dat de verkoopprijs die kopers betaalden dichterbij de vraagprijs kwam te liggen, of dat de verkoopprijs verder boven de vraagprijs kwam te liggen. In acht gemeenten is de verhouding tussen de verkoopprijs en de vraagprijs afgenomen, namelijk in de gemeenten Ten Boer, Zundert, Haaren, Giesenlanden, Meierijstad, Woudenberg, Grootegast en Schinnen. Het gaat om kleine dalingen tussen de -0,1 en -0,6 procent. In alle andere gemeenten nam de verhouding tussen de verkoopprijs en vraagprijs toe. De grootste stijgers waren de gemeenten Amsterdam, Haarlem, Rotterdam en Almere. In deze gemeenten nam de verhouding tussen de verkoopprijs en vraagprijs meer dan 3 procent toe.

5.3.2 Mediane verhouding tussen verkoopprijs en vraagprijs, 2017



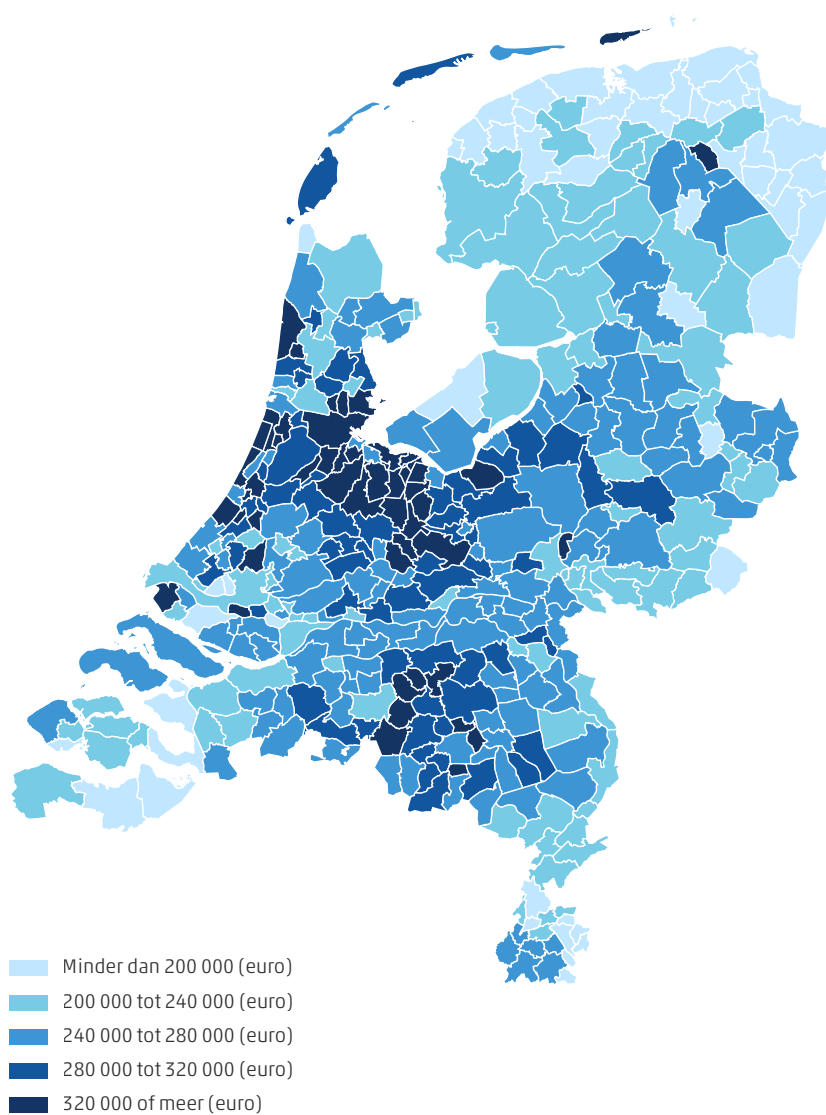
Bron: CBS, Kadaster, Jaap.nl.

5.4 Duurste huizen in Randstad, goedkoopste in Groningen

Ook in absolute zin zijn dure (verkochte) woningen voornamelijk te vinden in de Randstad. De duurste gemeenten liggen voornamelijk in Noord-Holland. Ook in de provincie Utrecht en in delen van Noord-Brabant en Gelderland liggen de gemiddelde verkoopprijzen op een hoog niveau. De gemeente met de hoogste gemiddelde verkoopprijs van bestaande koopwoningen was Bloemendaal. In 2017 werd daar gemiddeld bijna 776 duizend euro betaald voor een woning. Goedkopere woningen zijn voornamelijk te vinden in de provincie Groningen. Het minst werd betaald in de gemeente Delfzijl met gemiddeld ruim 141 duizend euro voor een woning. Dat is 635 duizend euro minder dan in de gemeente Bloemendaal. Ook in Friesland, Zeeland en Zuid-Limburg ligt de gemiddelde verkoopprijs relatief laag.

De gemiddelde verkoopprijs van woningen is in 2017 in vrijwel alle Nederlandse gemeenten gestegen ten opzichte van 2016. In slechts 18 van de 388 gemeenten was er een daling.

5.4.1 Gemiddelde verkoopprijs van bestaande woningen, 2017



Bron: CBS, Kadaster.

5.5 Conclusie

De woningmarkt is in 2017 verder aangetrokken. Landelijk stegen de prijzen 7,6 procent, de grootste prijsstijging in meer dan tien jaar tijd. De prijzen stegen in alle regio's, maar er zijn regionale verschillen. In de Randstad stijgen de prijzen bijvoorbeeld sneller dan daar buiten. Het verder aantrekken van de woningmarkt is ook zichtbaar in een toenemende spanning tussen vraag en aanbod. Zo is de aanbodtijd van woningen het afgelopen jaar afgenomen en nam de verhouding tussen verkoopprijs en vraagprijs toe. In de Randstad en met name in Amsterdam, Haarlem, Utrecht en omgeving is meer sprake van toenemende spanning tussen vraag en aanbod dan buiten de Randstad. De toenemende spanning uit zich met name in Amsterdam, Haarlem en Utrecht in een korte aanbodtijd en verkoopprijzen die boven de vraagprijs liggen.

Lees meer

CBS (2018), Tabellenset spanning op de koopwoningmarkt, <https://www.cbs.nl/nl-nl/maatwerk/2018/42/spanning-op-de-koopwoningmarkt>.

CBS, Huizenmarkt in beeld, <https://www.cbs.nl/nl-nl/visualisaties/huizenmarkt-in-beeld>.

CBS, Monitor Koopwoningmarkt, <https://www.cbs.nl/nl-nl/visualisaties/monitor-koopwoningmarkt>.

6.

**Financiële
dienstverlening
in de regio**

Dit hoofdstuk beschrijft hoe de financiële dienstverlening zich in de afgelopen tien jaar regionaal heeft ontwikkeld. Zowel gemeten in toegevoegde waarde als in werkgelegenheid zijn de regio's van de vier grote steden de belangrijkste regio's voor de financiële sector. De werkgelegenheid in de sector is in de periode 2007-2016 in vrijwel alle regio's sterk afgenomen, maar in Amsterdam en Utrecht op peil gebleven. Daarnaast is de werkgelegenheid van karakter veranderd. Ondanks de krimp in de sector als geheel is de werkgelegenheid in de hoogst betaalde beroepen toegenomen.

6.1 Financiële dienstverlening in verandering

De financiële dienstverlening is aan sterke verandering onderhevig. Enkele financiële instellingen moesten tijdens de kredietcrisis worden bijgestaan door de overheid boetten tijdens de crisis aan grootte in. Naast de verwikkelingen die samenhangen met de kredietcrisis heeft de sector ook te maken met ingrijpende veranderingen ten gevolge van digitalisering, denk bijvoorbeeld aan internetbankieren. Wat precies waardoor wordt veroorzaakt, valt niet te achterhalen, maar feit is dat de werkgelegenheid in de sector tijdens de kredietcrisis begon af te nemen en dat deze afname nog altijd aanhoudt. Dit in tegenstelling tot bijvoorbeeld de industrie en de bouw, die ook veel banen verloren, maar waar de werkgelegenheid al weer toeneemt.

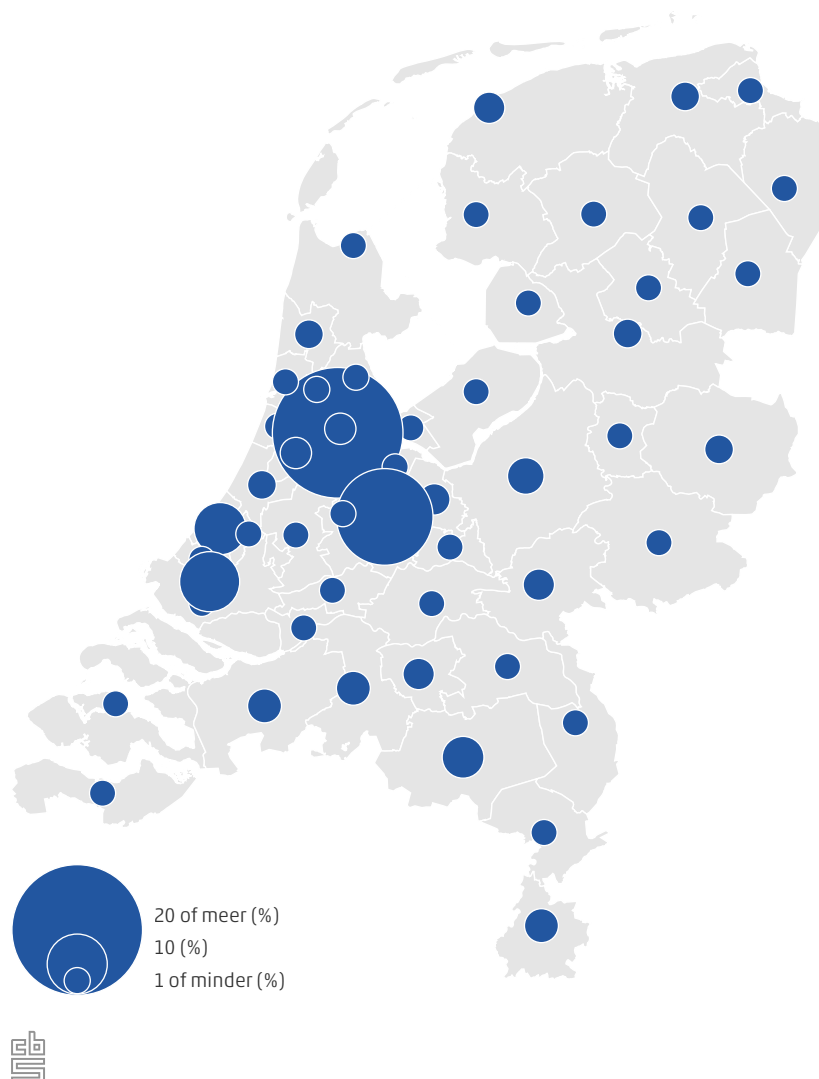
Dit hoofdstuk beschrijft hoe de financiële dienstverlening zich in de voorbije tien jaar regionaal heeft ontwikkeld. De nadruk ligt hierbij op de ontwikkeling van de werkgelegenheid. Waar trad het banenverlies regionaal op? Eerst wordt een schets gemaakt van de regionale verdeling van de financiële dienstverlening binnen Nederland aan de hand van de toegevoegde waarde en het aantal vestigingen. Vervolgens wordt gekeken naar de regionale ontwikkeling van het aantal vestigingen en de werkgelegenheid in de voorbije tien jaar. Ten slotte wordt op landelijk niveau gekeken naar de kwalitatieve verandering van de werkgelegenheid.

6.2 Regionale omvang en belang van de financiële sector

De sector financiële dienstverlening bestaat onder meer uit banken, pensioenfondsen en verzekeringsmaatschappijen. Ook financiële beurzen en effectenmakelaars behoren tot deze bedrijfstak. De financiële sector in Nederland had in 2016 een toegevoegde waarde van bijna 50 miljard euro, circa 7,8 procent van de totale toegevoegde waarde van alle bedrijfstakken.

Van de totale waarde wordt 57,7 procent toegevoegd in de COROP-plus-gebieden rondom de vier grote steden¹⁾. Het zwaartepunt van de sector ligt in en rond Amsterdam en Utrecht. Als percentage van de toegevoegde waarde van de financiële dienstverlening zijn Amsterdam (31,9 procent), Stadsgewest Utrecht (13,4 procent), Rijnmond (7,1 procent) en Agglomeratie 's-Gravenhage exclusief Zoetermeer (5,3 procent) de belangrijkste regio's voor de financiële sector.

6.2.1 Aandeel regio's in de toegevoegde waarde van de financiële sector, 2016

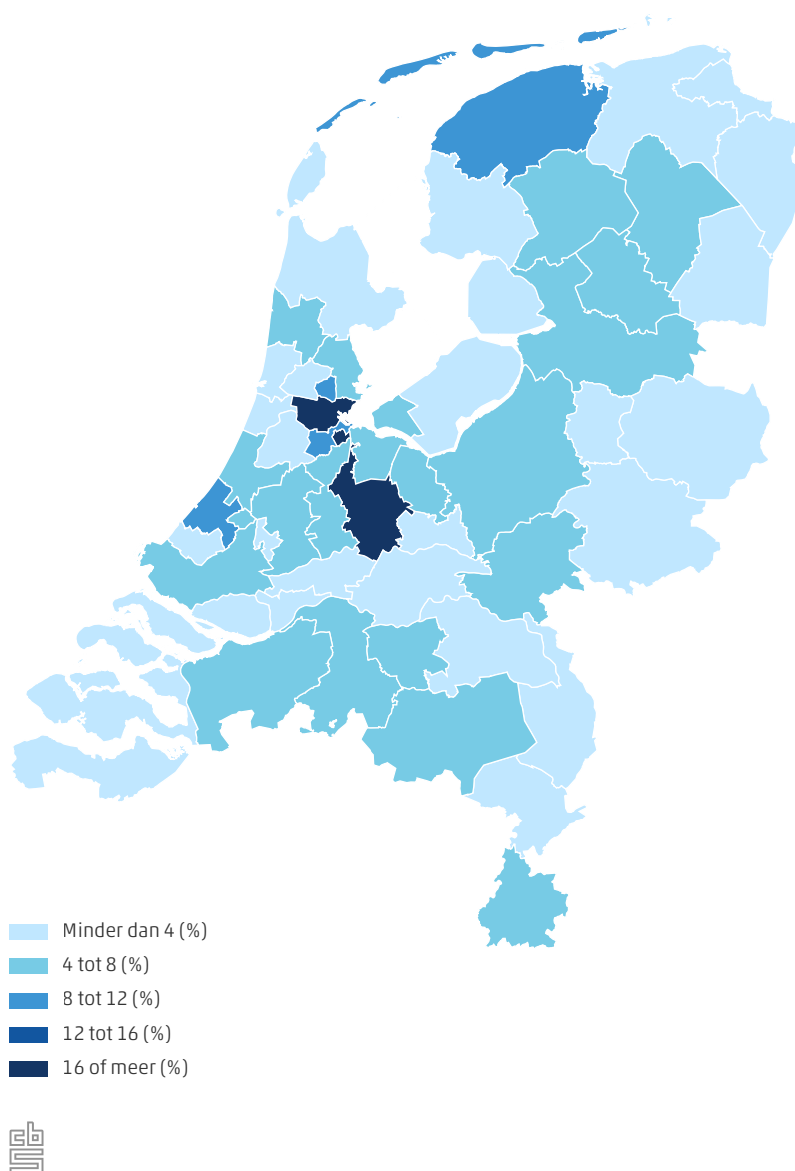


Amsterdam en Utrecht hebben niet alleen een grote financiële sector ten opzichte van de andere regio's, deze is er ook groot ten opzichte van de eigen economie. In Amsterdam is de bedrijfstak met 15,9 miljard euro goed voor 24,3 procent van de regionale toegevoegde waarde. In Stadsgewest Utrecht is de bedrijfstak met 6,7 miljard euro verantwoordelijk voor 17,4 procent van de toegevoegde waarde.

¹⁾ Om te komen tot de COROP-plus-gebieden zijn 7 van de 40 COROP-gebieden gesplitst in (in totaal) 19 gebieden. De zeven COROP-gebieden die verder zijn uitgesplitst in negentien deelgebieden zijn: Groot-Amsterdam, Groot-Rijnmond, Utrecht (provincie), Agglomeratie 's-Gravenhage, Noordoost-Noord-Brabant, Flevoland, Zuidoost-Zuid-Holland. De vier grote steden worden benaderd door de gemeente Amsterdam, Stadsgewest Utrecht, Rijnmond en Agglomeratie 's-Gravenhage exclusief Zoetermeer.

Relatief groot is de bedrijfstak ook in de Agglomeratie 's-Gravenhage en in Noord-Friesland met bijna een tiende van de lokale economie. De totale economie van Noord-Friesland is wel een stuk kleiner dan die van de drie eerder genoemde gebieden. De financiële sector is relatief klein in de COROP-gebieden Flevoland-Midden, Oost-Groningen, Delfzijl en omgeving en Zeeuwsch-Vlaanderen. Hier wordt minder dan 2,5 procent van de regionale toegevoegde waarde gegenereerd door de financiële dienstverlening.

6.2.2 Aandeel financiële sector in regionale toegevoegde waarde, 2016

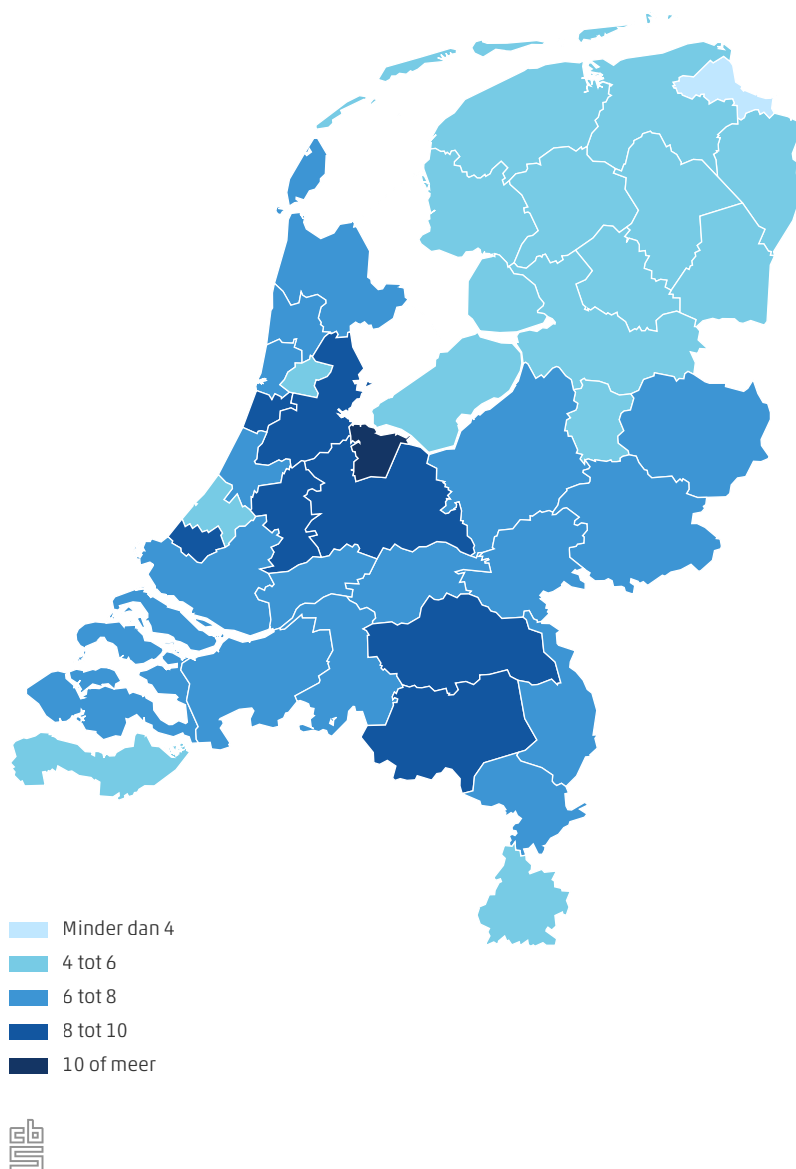


In 2017 waren 124 duizend vestigingen van bedrijven actief in de financiële dienstverlening. Per duizend inwoners was het aantal vestigingen van bedrijven in de financiële dienstverlening in 2017 relatief het grootst in Gooi en Vechtstreek met 12,8 per duizend inwoners, gevolgd door Groot-Amsterdam (9,9) en Agglomeratie Haarlem (9,3). Ook in

Noordoost-Noord-Brabant (9,2) en in Zuidoost-Noord-Brabant (8,5) is het aantal vestigingen van bedrijven in de financiële sector per duizend inwoners relatief hoog.

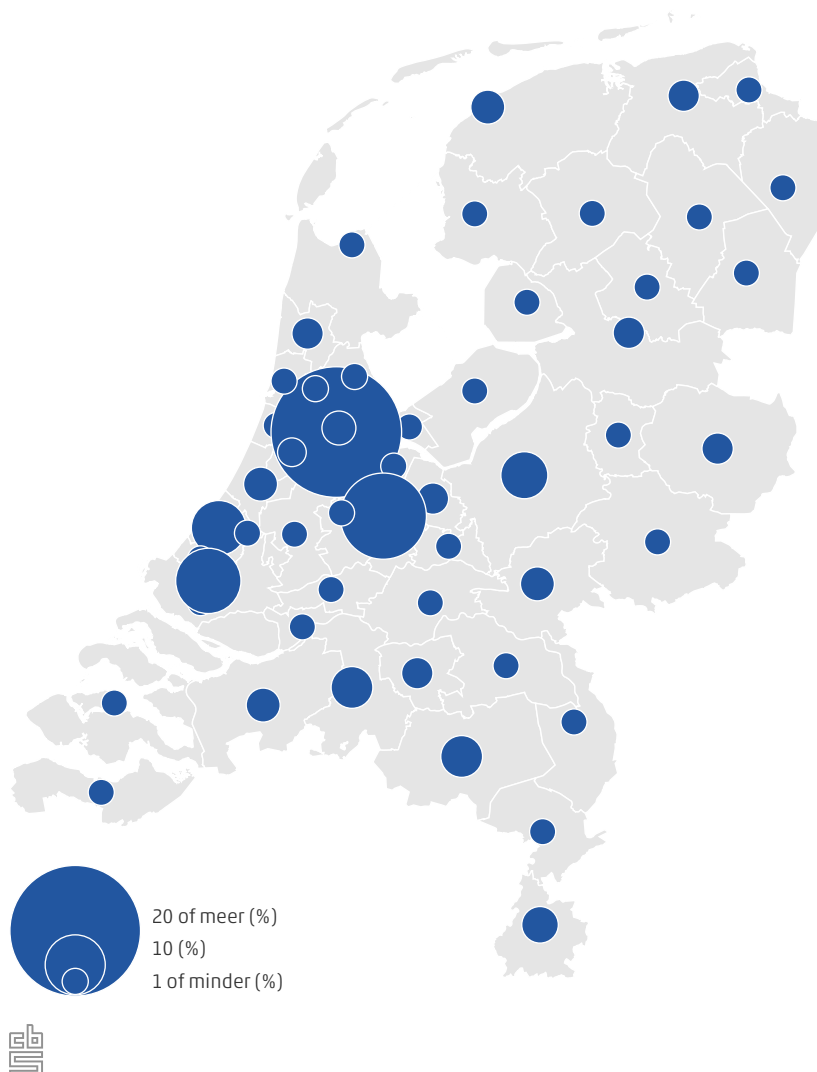
Het laagste aantal bedrijven per duizend inwoners is te vinden in noordelijke regio's zoals in Delfzijl en omgeving (3,2) en Noord-Friesland (4,1). In het westen van het land is het aantal vestigingen ook relatief laag in de agglomeratie 's-Gravenhage (5,7 per duizend inwoners) en Zaanstreek (5,9).

6.2.3 Vestigingen bedrijven in financiële sector per duizend inwoners, 2017



Evenals de toegevoegde waarde en het aantal vestigingen in de financiële sector, concentreert de werkgelegenheid van de sector zich in en rond Amsterdam en Utrecht. In 2016 was 21,3 procent van de werkgelegenheid in de financiële sector te vinden in COROP-plus-gebied Amsterdam en 11,8 procent in Stadsgewest Utrecht.

6.2.4 Aandeel in werkgelegenheid in financiële dienstverlening, 2016



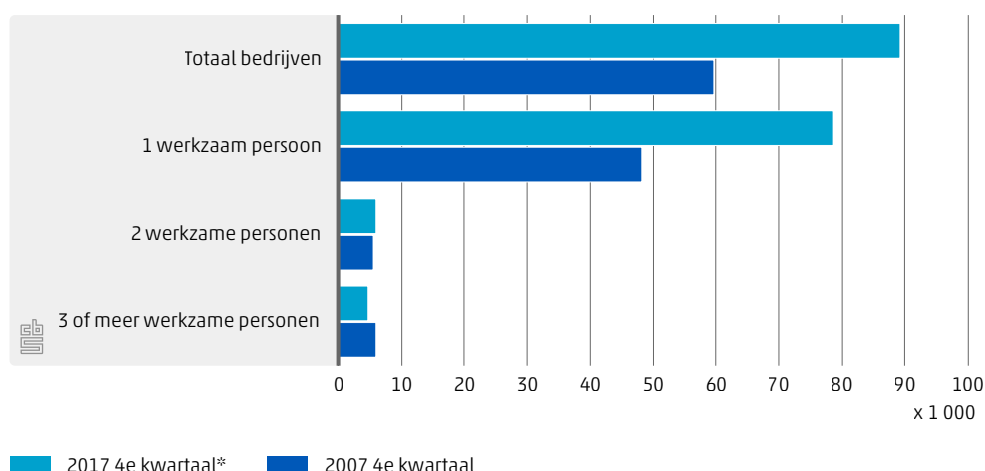
6.3 Ontwikkelingen in de financiële dienstverlening, 2007-2017

Het aantal bedrijven in de financiële sector was in het vierde kwartaal van 2017 hoger dan in 2007. Deze stijging van bijna 30 duizend bedrijven (29 485) hangt samen met een toename van het aantal eenpersoonsbedrijven. Dit aantal was in 2017 ruim 30 duizend (30 415) hoger dan in 2007. Ook het aantal bedrijven met twee werkzame personen was eind 2017 wat hoger dan in 2007. In alle andere grootteklassen met meer dan twee werkzame personen lag het aantal bedrijven in de financiële dienstverlening eind 2017 iets lager in 2007.

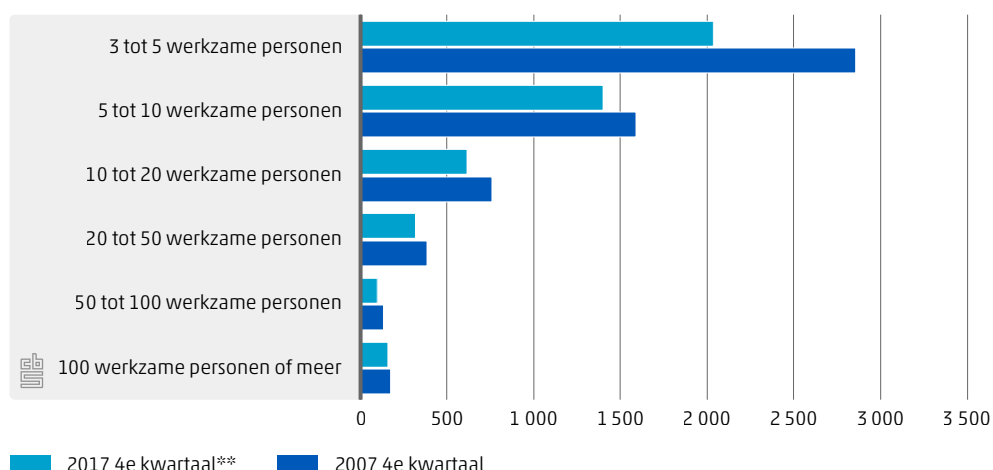
De eenpersoonsbedrijven in de financiële dienstverlening zijn niet allemaal te vereenzelvigen met zzp'ers. Voor een deel gaat het om financiële holdings. Er is hier ook

niet per se één volle vte werkzaam, maar er is maximaal één persoon werkzaam, mogelijk slechts voor een klein aantal uren.

6.3.1 Bedrijven in de financiële dienstverlening



6.3.2 Bedrijven in de financiële dienstverlening, 3 of meer werkzame personen

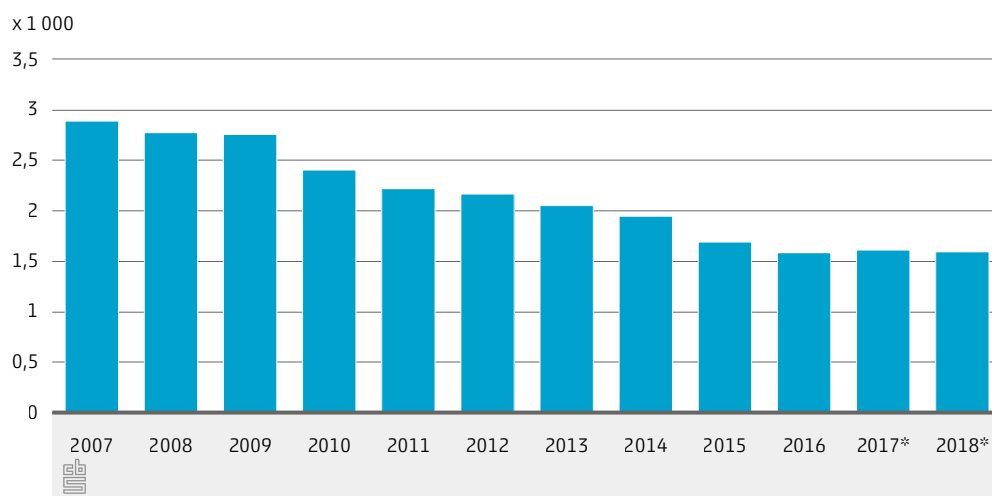


In 2018 waren er ruim 129 duizend vestigingen in de financiële sector. Dit waren er veel meer dan in 2007, toen er nog maar 72 duizend vestigingen waren. Deze ontwikkeling is echter wat misleidend aangezien de stijging zit bij bedrijven met één werkzame persoon. Het aantal vestigingen van financiële holdings in het bankwezen nam met meer dan 52 duizend toe. Het aantal grotere bedrijven is ten opzichte van 2007 juist afgenomen. In Groot-Amsterdam verdubbelde het aantal vestigingen naar meer dan 14 duizend. Ook in COROP-gebieden Utrecht en Groot-Rijnmond waren er in 2018 meer dan 10 duizend vestigingen van bedrijven in de financiële sector.

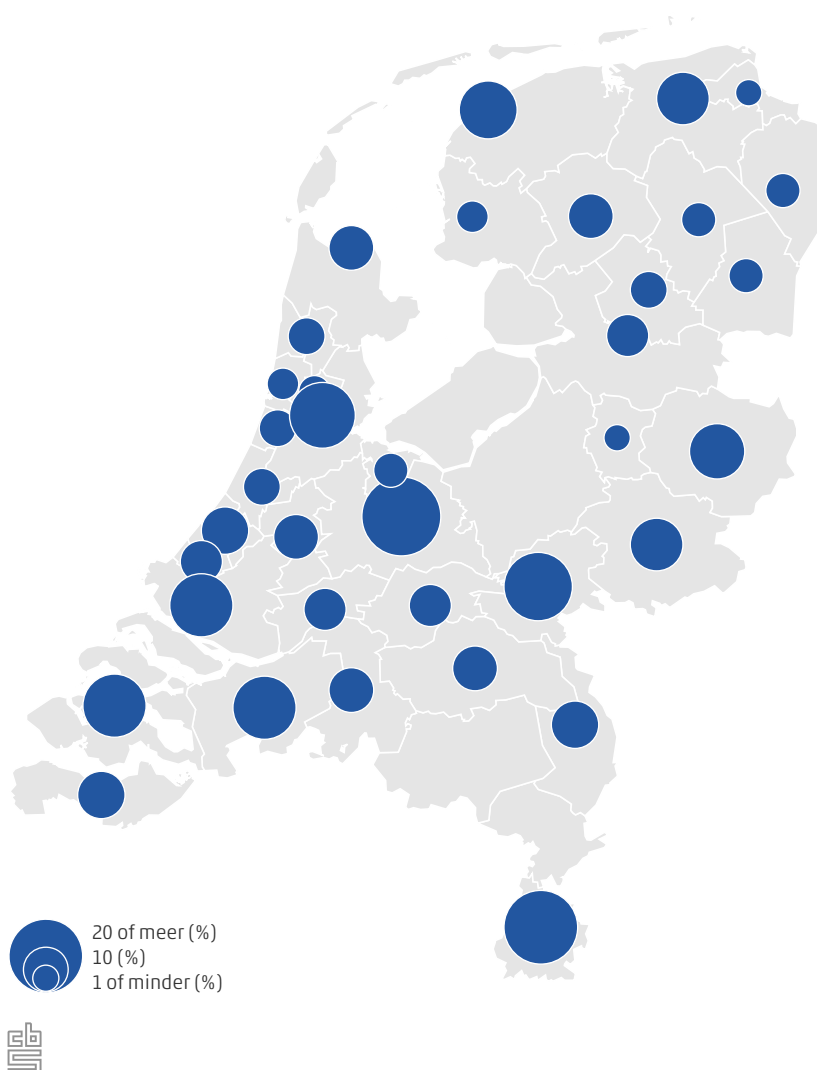
Een belangrijke ontwikkeling in de financiële sector is af te zien aan de afname van het aantal bankkantoren. Het aantal vestigingen van banken nam af van 2 895 in 2007 naar 1 595 in 2018. Dit heeft waarschijnlijk te maken met een verminderd aantal face-tot-face-contacten tussen klant en bankier. Deze afname van het aantal bankvestigingen is zichtbaar

in alle regio's, dus ook in en rondom Amsterdam en Utrecht. In Groot-Amsterdam lag het aantal vestigingen van banken in 2018 op 190, 60 minder dan in 2007. In COROP-gebied Utrecht was het aantal vestigingen 130, 80 minder dan in 2007.

6.3.3 Vestigingen van banken



6.3.4 Afname vestigingen van banken, 2007-2018*



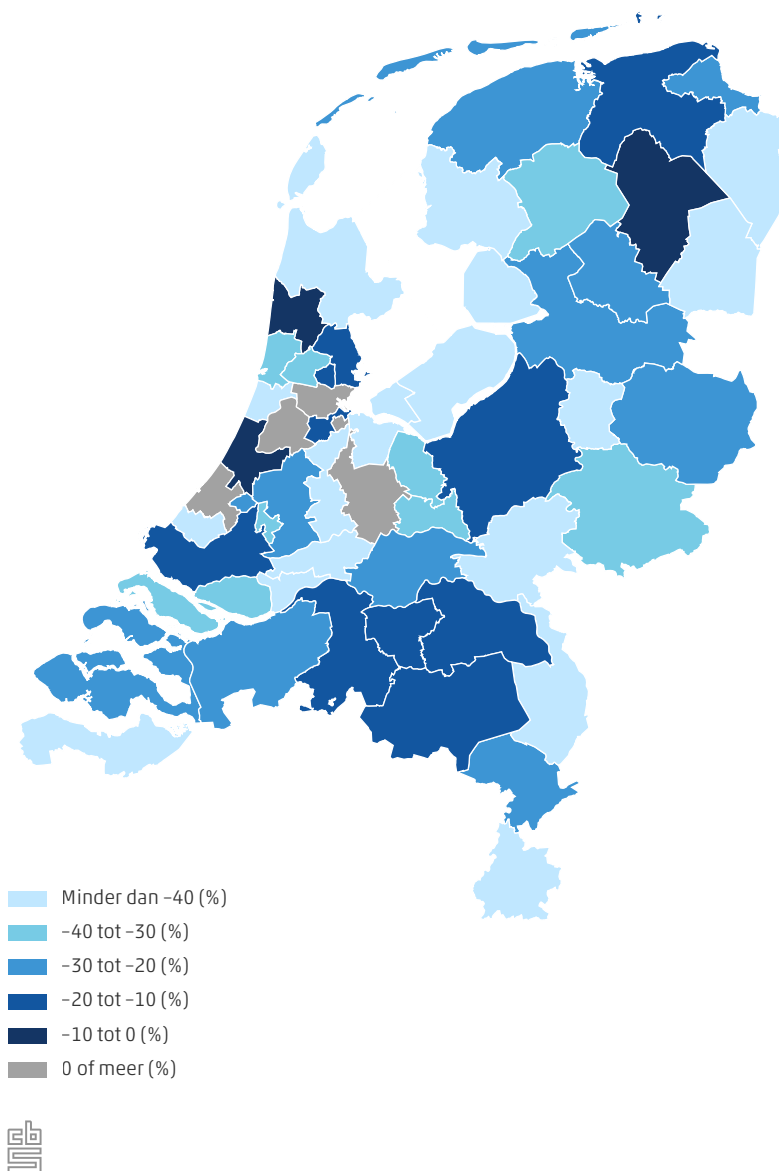
6.4 Regionale ontwikkeling werkgelegenheid

Het aantal werkzame personen in de financiële dienstverlening is in de periode 2007–2016 met bijna 20 procent afgenomen. Het totaal aantal werkzame personen in Nederland steeg in dezelfde periode met 133 duizend.

Er zijn grote regionale verschillen in de ontwikkeling van de werkgelegenheid in de financiële sector. In Haarlemmermeer en omgeving was het aantal werkzame personen met 3,3 duizend arbeidsjaren in 2016 meer dan een kwart hoger dan in 2007. In de regio's met de meeste werkzame personen, Stadsgewest Utrecht en in Amsterdam, was het aantal werkzame personen in de financiële dienstverlening in 2016 vergelijkbaar met dat in 2007. In vrijwel alle andere regio's was de werkgelegenheid aanzienlijk lager.

De werkgelegenheid concentreert zich in vergelijking met 2007 meer in en rond de grote steden, met name in Amsterdam en Utrecht. Het aandeel in de werkgelegenheid in de financiële sector dat de vier grote steden hebben, steeg van 41 procent in 2007 naar 48 procent in 2016. 21 procent van de werkgelegenheid bevindt zich in COROP-plus-gebied Amsterdam en 12 procent in Stadsgewest Utrecht.

6.4.1 Ontwikkeling werkgelegenheid in financiële dienstverlening, 2007-2016



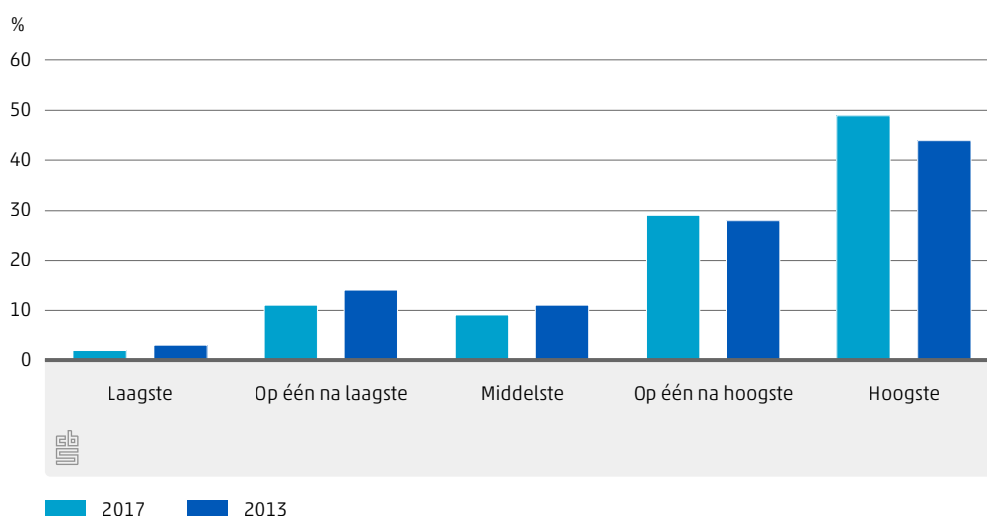
6.5 Verschuiving naar hoogst betaalde beroepen

Ook het karakter van banen verandert. Over het algemeen is de werkgelegenheid in de hoogst betaalde beroepen de laatste jaren toegenomen²⁾, terwijl ook in de laagst betaalde beroepen de werkgelegenheid groeide.

²⁾ Ongelijkheid en veranderingen in de beroepenstructuur, Fouarge et al (2017). In: Dynamiek in de Nederlandse Arbeidsmarkt. De focus op ongelijkheid, pp. 46-67. CBS 2017: Den Haag.

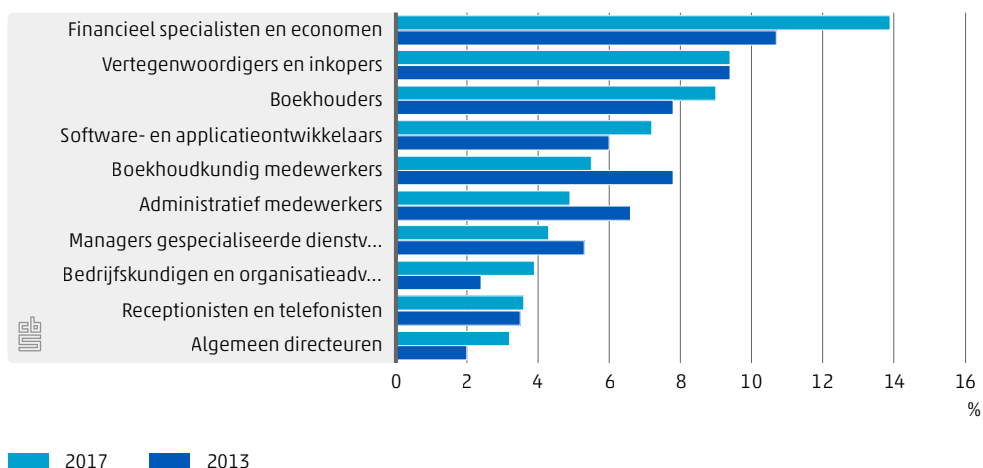
Werknemers in de financiële sector behoren voor een groot deel tot de hoogst betaalde beroepen, het hoogste loonkwintiel. Bovendien is dit aandeel de afgelopen jaren toegenomen van 44 procent in 2013 tot 49 procent in 2017. Financieel specialisten/economen, het meest voorkomende beroep in de financiële sector, is een van die hoogst betaalde beroepen. Maar ook software- en applicatieontwikkelaars, managers gespecialiseerde dienstverlening, bedrijfskundigen en organisatieadviseurs en algemeen directeurs – die tot de tien meest voorkomende beroepen in de financiële sector worden gerekend – vallen onder de hoogst betaalde beroepen. De groep van hoogst betaalde beroepen in de financiële sector was, ondanks een krimp van de sector, in 2017 vrijwel even groot als in 2013. De krimp in de financiële sector is vooral zichtbaar in het middelste kwintiel en het één na laagste kwintiel.

6.5.1 Werknemers in de financiële sector naar loonkwintiel



Het meest voorkomende beroep in de financiële sector is financieel specialist/econoom. In 2017 waren dit er 35 duizend. Ondanks de krimp van de sector is deze beroepsgeroep juist gegroeid; in 2013 waren er 30 duizend financieel specialisten/economen werkzaam in de financiële sector. Hun aandeel in de sector is gestegen van 11 procent in 2013 naar 14 procent in 2017. Hetzelfde geldt voor software- en applicatieontwikkelaars, ook hun aantal is tussen 2013 en 2017 gegroeid van 16 tot 18 duizend. De regionale verdeling van beroepen in de financiële sector is niet beschikbaar.

6.5.2 Meest voorkomende beroepen in de financiële sector



6.6 Conclusie

De financiële sector is qua toegevoegde waarde geconcentreerd in de grote steden en met name in Amsterdam en Utrecht. Die twee stedelijke regio's dragen een relatief groot deel bij aan de toegevoegde waarde van de financiële sector. Tevens maakt de financiële sector een relatief groot aandeel uit van de economieën van Amsterdam en Utrecht.

Ook wat betreft werkgelegenheid in de financiële sector hebben COROP-gebieden Amsterdam en Stadsgewest Utrecht een groter aandeel dan andere regio's. In 2016 bevond een derde van de werkgelegenheid in de financiële dienstverlening zich in deze twee steden.

De positie van Amsterdam en Utrecht in de financiële dienstverlening is in de voorbije jaren verder versterkt. Waar alle regio's werkgelegenheid in de financiële sector verloren, bleef deze in deze twee steden – netto gezien – behouden. Waar veel bankenfiliën werden gesloten, bleven de banen op of rondom de hoofdkantoren kennelijk behouden of werden vervangen door andere. Er is namelijk een verschuiving gaande in de aard van de banen. Landelijk gezien waren er meer banen voor financieel specialisten/economen en softwareontwikkelaars en minder voor bijvoorbeeld boekhoudkundig en administratief medewerkers. Uit deze cijfers valt niet af te leiden of deze verschuiving uitsluitend te maken heeft met de sluiting van regiokantoren. Het kan ook zijn dat de aard van het werk op of rondom de hoofdkantoren zelf verandert.

Lees meer

Leo van Toor, Wendy Smits en Robert de Vries (2018), *Mobiliteit werknemers in en uit de financiële dienstverlening* <https://www.cbs.nl/nl-nl/achtergrond/2018/51/mobiliteit-van-werknemers-financiele-dienstverlening>. CBS: Statistische trends, december 2018. <https://www.cbs.nl/nl-nl/achtergrond/2018/51/mobiliteit-van-werknemers-financiele-dienstverlening>.

Didier Fouarge, Wendy Smits, Jannes de Vries en Robert de Vries (2017), *Ongelijkheid en veranderingen in de beroopenstructuur*. In: *Dynamiek in de Nederlandse Arbeidsmarkt*. De focus op ongelijkheid, pp. 46-67. CBS 2017: Den Haag.

7.

Logistieke hotspots

Dit hoofdstuk beschrijft het vervoer van en naar vijf logistieke hotspots in ons land. Er wordt gekeken naar de ontwikkeling van het transport tussen 2010 en 2017 en naar het belang van de verschillende vervoerwijzen waarmee goederen worden geladen en gelost in deze vijf logistieke gebieden.

7.1 Meeste hotspots langs transportcorridors Zuidoost en Oost

Elk jaar stellen vakmedia op het gebied van logistiek een top 25 van logistieke hotspots samen op basis van diverse criteria¹⁾. In dit artikel geeft het CBS voor de top vijf het vervoer weer in termen van vervoerd gewicht en aantal containers en hoe zich dit verhoudt met de overige gebieden in Nederland.

In 2018 zijn de volgende gebieden uitgeroepen tot de top vijf logistieke hotspots:

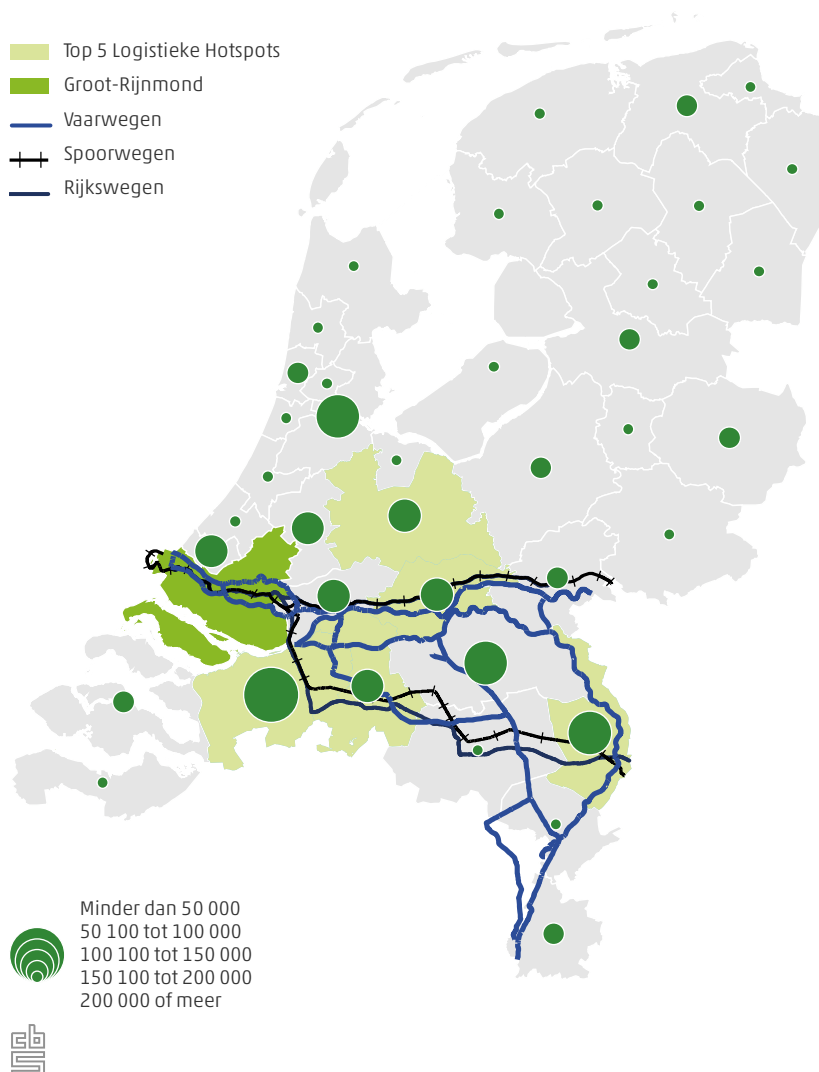
1. West-Brabant
2. Tilburg-Waalwijk
3. Venlo-Venray
4. Rivierenland
5. Utrecht

Deze vijf logistieke hotspots zijn gelegen langs de twee belangrijkste transportcorridors in Nederland. De corridor Zuidoost is de route van Rotterdam naar Venlo en dan verder over de Duitse grens naar Duisburg. Deze corridor is in trek voor grote distributiecentra die zich in veel gevallen langs de autosnelweg vestigen. De corridor Oost is de route van Rotterdam naar Lobith/Emmerich bij de grens met Duitsland. Deze corridor is voor de binnenvaart de belangrijkste route van de Rotterdamse haven naar het Duitse achterland. De logistieke hotspots langs de corridor Zuidoost die in dit hoofdstuk worden behandeld zijn West-Brabant, Tilburg-Waalwijk en Venlo-Venray. De hotspots langs de corridor Oost betreffen Rivierenland (de regio rondom Tiel) en de provincie Utrecht. In deze vijf hotspots is de hoeveelheid geloste en geladen goederen veel sterker gegroeid dan in de overige gebieden in Nederland. In dit artikel wordt het vervoer van en naar deze hotspots eerst beschreven aan de hand van het gewicht aan geloste en geladen goederen en daarna aan de hand van het aantal containers²⁾. De hoeveelheid verwerkte goederen (gemeten in vervoerd gewicht en containers (TEU's) hoeft niet één op één in verhouding te staan met de kenmerken waarop de logistieke hotspots zijn gebaseerd. Zo zijn er relatief veel containers gelost in de regio's Amsterdam en Oss-Veghel-'s-Hertogenbosch (zie kaart 7.1.1), terwijl deze twee gebieden niet terugkomen in de top 5 logistieke hotspots (wel op positie respectievelijk 6 en 7).

¹⁾ Criteria bij de samenstelling van de lijst zijn de beschikbaarheid van geschikt personeel, beschikbaarheid van voldoende bouwgrond en geschikte panden, medewerking van overheid/gemeenten, inzetbaarheid en motivatie van medewerkers, aanwezigheid van goede infrastructuur en bereikbaarheid van logistieke knooppunten.

²⁾ Aantal containers uitgedrukt in TEU. Dit is de eenheid van een container met een lengte van 20 voet. Deze eenheid wordt gebruikt als een standaardmaat voor containers van verschillende capaciteit. Eén container van 20 voet is gelijk aan 1 TEU.

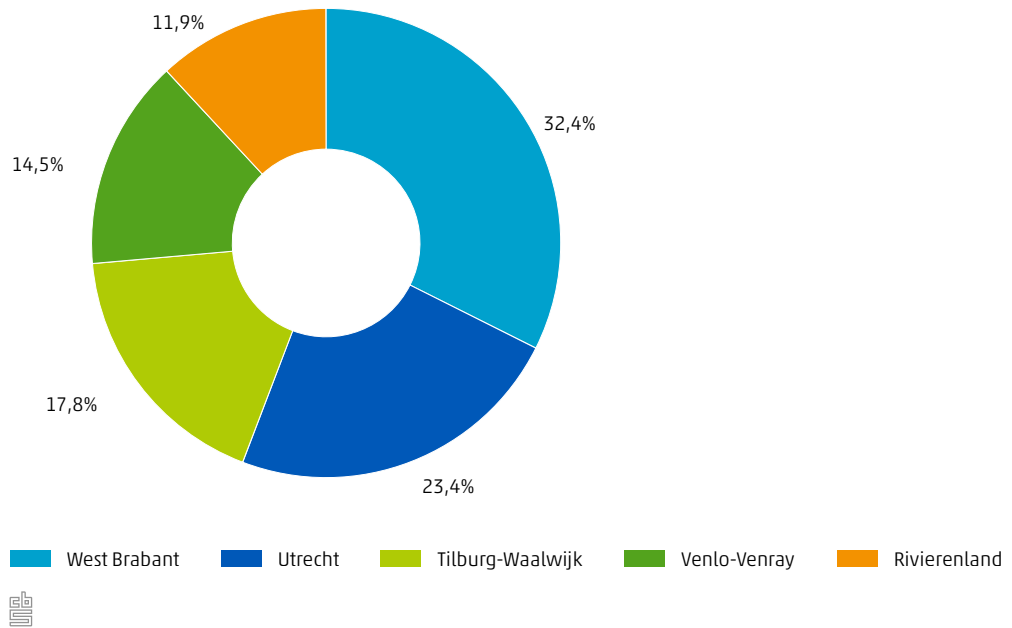
7.1.1 Geloste containers in Nederland vanuit Rotterdams havengebied, 2017



7.2 Meeste goederen van en naar West-Brabant

West-Brabant is de hotspot waar de meeste goederen worden geladen en gelost. Het gaat hierbij vooral om Moerdijk. Van de 275 miljoen ton goederen die in 2017 werden geladen en/of gelost in de vijf logistieke hotspots had een derde als herkomst of bestemming de hotspot West-Brabant. De logistieke hotspot Utrecht was na West-Brabant de hotspot waar het meest werd geladen en/of gelost.

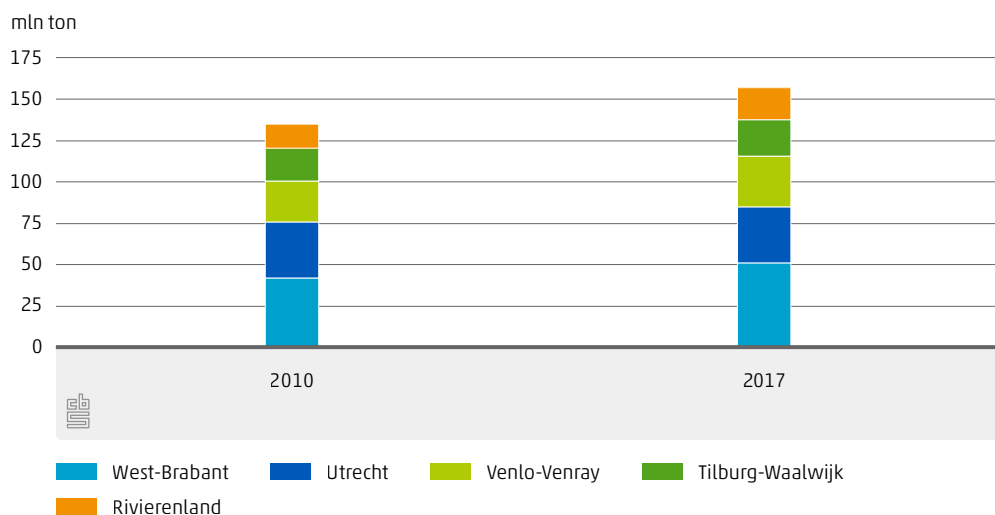
7.2.1 Vervoerd gewicht van en naar vijf logistieke hotspots



7.3 Meer dan gemiddelde groei logistieke hotspots

In 2017 werd in Nederland 1,1 miljard ton goederen geladen en/of gelost in binnenvaartschepen, vrachtauto's of treinen. Een kwart hiervan had als herkomst en/of bestemming één van de vijf logistieke hotspots. Het goederenvervoer van en naar deze hotspots groeide tussen 2010 en 2017 met bijna 18 procent. Deze groei was veel groter dan de groei buiten deze hotspots, die 1,6 procent bedroeg. Van de vijf hotspots was de groei in vervoerde tonnages het grootst in Rivierenland, Venlo-Venray en West-Brabant.

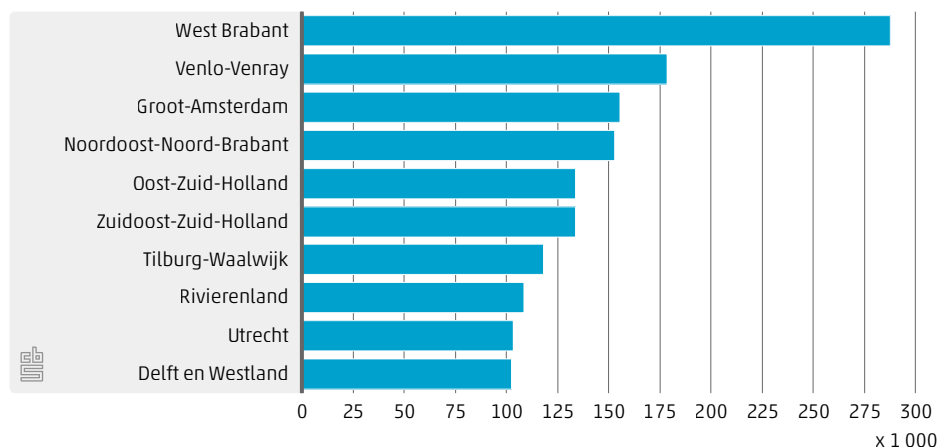
7.3.1 Geladen gewicht per logistieke hotspot



7.4 Meeste containers vanuit Rotterdams havengebied naar West-Brabant

Van alle goederen die in 2017 vanuit het Rotterdams havengebied naar het Nederlandse achterland werden vervoerd zat 30 procent in een container. Bij de goederen die naar één van de vijf hotspots werden vervoerd was dit 40 procent. In 2017 werden vanuit het Rotterdams havengebied 2,5 miljoen containers vervoerd naar het Nederlandse achterland. Van deze containers werd een derde gelost in één van de vijf logistieke hotspots. De meeste containers waren bestemd voor de hotspots West-Brabant en Venlo-Venray. Daarnaast gingen vanuit het havengebied veel containers naar de regio Groot-Amsterdam en Noordoost-Noord Brabant.

7.4.1 Top tien Nederlandse bestemmingen van containers geladen in Rotterdams havengebied, 2017

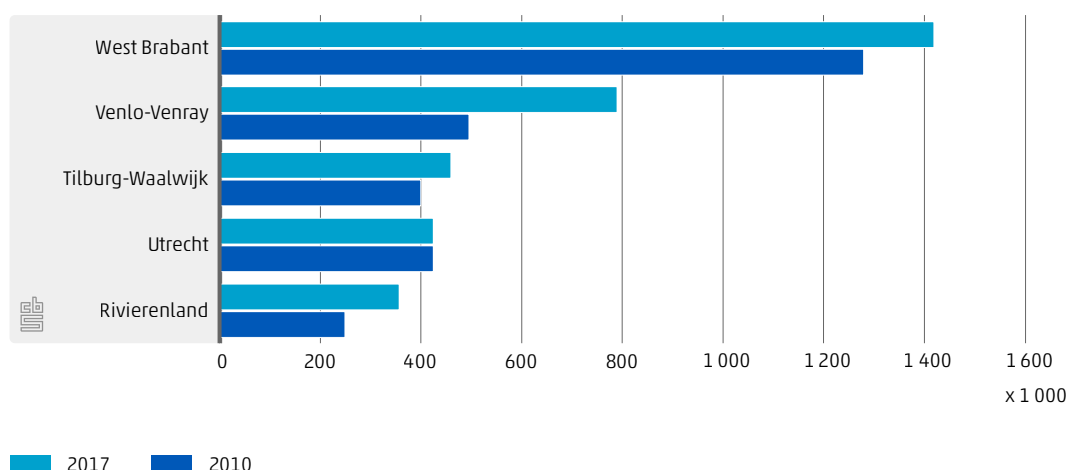


7.5 Containervervoer flink gegroeid

Niet alleen het gewicht van de geloste goederen, maar ook het aantal zeecontainers dat in heel Nederland werd geladen en gelost is tussen 2010 en 2017 gegroeid. Het aantal zeecontainers dat werd geladen en gelost steeg tussen 2010 en 2017 met ruim 14 procent in Nederland en met 21 procent in de vijf hotspots. Van de logistieke hotspots was de groei in Venlo-Venray met 59 procent het sterkst, gevolgd door Rivierenland met een groei van 43 procent. De groei in deze twee logistieke hotspots kwam vooral doordat er nieuwe binnenvaartterminals zijn geopend. Voor Venlo-Venray betrof dit de terminal in Wanssum in 2010 en voor Rivierenland was dit in Tiel in 2013.

In totaal werden in de vijf hotspots in 2017 3,5 miljoen containers geladen en gelost. Met 1,4 miljoen stuks werden in de logistieke hotspot West-Brabant veruit de meeste containers afgehandeld. Dit komt ook doordat kleinere zeeschepen die Rotterdam aandoen kunnen doorvaren naar Moerdijk om daar te laden en/of te lossen. In Venlo werden 790 duizend containers geladen en gelost en in Tilburg-Waalwijk 460 duizend.

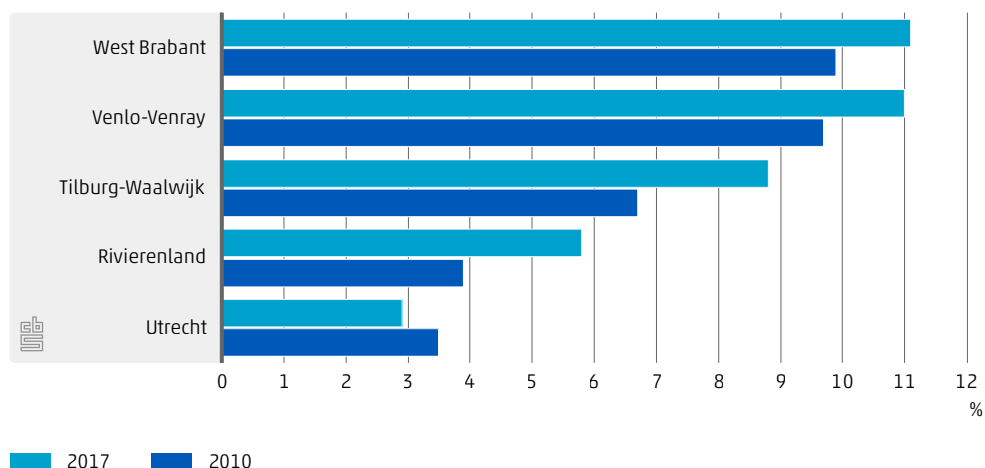
7.5.1 Geladen en geloste containers



7.6 Aandeel containers het hoogst in West-Brabant en Venlo

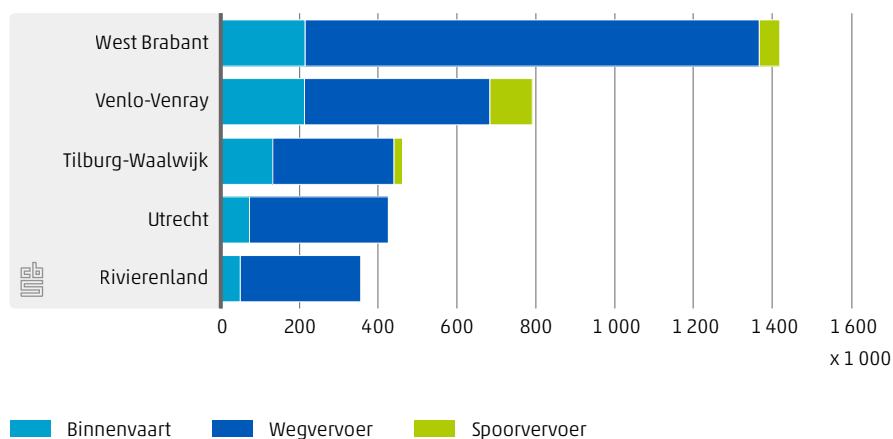
Het aandeel in het totale geloste gewicht van goederen in containers is het hoogst in West-Brabant en Venlo-Venray (beide 11 procent). In Utrecht was dit met 2,9 procent het laagst. Voor Tilburg-Waalwijk en Rivierenland lag dit aandeel op respectievelijk 8,8 procent en 5,8 procent. Met uitzondering van Utrecht is het aandeel van het gewicht dat in de hotspots werd gelost in containers in 2017 overal toegenomen in vergelijking met 2010.

7.6.1 Aandeel in gelost gewicht van goederen in containers



Van de containers die werden geladen en/of gelost in de vijf logistieke hotspots werd 78 procent met een vrachtwagen vervoerd. De rest werd vervoerd per trein of per schip. Vooral naar West-Brabant werden veel containers over de weg vervoerd.

7.6.2 Containervervoer (TEU) van en naar logistieke hotspots, 2017



7.7 Conclusie

In dit hoofdstuk is het goederenvervoer van (de top) vijf logistieke hotspots in Nederland beschreven. De vijf logistieke hotspots zijn West-Brabant, Tilburg-Waalwijk, Venlo-Venray, Rivierenland en Utrecht. Het goederenvervoer in deze regio's is in de periode 2010-2017 met 18 procent veel sterker gegroeid, dan de rest in Nederland (1,6 procent). Ook de groei bij het aantal geladen en geloste zeecontainers was in de vijf hotspots de helft groter. De meeste goederen gingen in 2017 van en naar de regio West-Brabant. Van alle goederen die in de vijf hotspots werden geladen en/of gelost had een derde als herkomst of bestemming West-Brabant.

Lees meer

CBS (2018), Helft goederen uit Rotterdam gaat door naar buitenland, <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2018/36/helft-goederen-uit-rotterdam-gaat-door-naar-buitenland>.

CBS (2018), Jaarmonitor goederenvervoer 2017, <https://www.cbs.nl/nl-nl/achtergrond/2018/27/jaarmonitor-goederenvervoer-2017>.

CBS, Transport en mobiliteit, <https://www.cbs.nl/nl-nl/maatschappij/verkeer-en-vervoer/transport-en-mobiliteit>.

Bijlage

I.1. Regionale economische groei

COROP-gebied	2016	2017*
% volumemutaties		
Oost-Groningen	0,5	2,4
Delfzijl en omgeving	-0,7	2,8
Overig Groningen	2,7	-1,3
Noord-Friesland	0,4	1,4
Zuidwest-Friesland	1,0	3,0
Zuidoost-Friesland	2,6	2,5
Noord-Drenthe	0,4	1,6
Zuidoost-Drenthe	0,0	2,6
Zuidwest-Drenthe	-1,5	2,7
Noord-Overijssel	2,7	2,9
Zuidwest-Overijssel	4,3	2,4
Twente	2,2	3,0
Flevoland	2,5	4,2
Almere	2,8	4,8
Flevoland-Midden	0,6	3,0
Noordoostpolder en Urk	5,5	4,5
Veluwe	2,6	3,0
Achterhoek	2,2	2,8
Arnhem/Nijmegen	1,3	2,8
Zuidwest-Gelderland	0,8	3,4
Utrecht	1,7	3,2
Utrecht-West	1,0	3,8
Stadsgewest Amersfoort	-0,7	2,9
Stadsgewest Utrecht	2,4	3,2
Zuidoost-Utrecht	2,3	3,9
Kop van Noord-Holland	0,7	2,1
Alkmaar en omgeving	1,1	2,7
IJmond	-2,4	2,8
Agglomeratie Haarlem	1,9	3,4
Zaanstreek	3,6	3,1
Groot-Amsterdam	4,9	3,6
Amsterdam	5,9	3,4
Overig Agglomeratie Amsterdam	2,2	3,9
Edam-Volendam en omgeving	1,1	2,8
Haarlemmermeer en omgeving	3,0	4,0
Het Gooi en Vechtstreek	0,4	2,7
Agglomeratie Leiden en Bollenstreek	-1,2	1,7
Agglomeratie 's-Gravenhage	0,9	2,4
Aggl.'s-Gravenhage excl. Zoetermeer	0,8	2,7
Zoetermeer	1,7	0,6
Delft en Westland	2,9	2,7
Oost-Zuid-Holland	2,6	3,5
Groot-Rijnmond	1,3	2,8
Rijnmond	1,4	2,8
Overig Groot-Rijnmond	0,1	3,6
Zuidoost-Zuid-Holland	1,9	2,9
Drechtsteden	1,9	2,8
Overig Zuidoost-Zuid-Holland	1,8	2,9
Zeeuwsch-Vlaanderen	1,0	2,4
Overig Zeeland	1,6	2,2
West-Noord-Brabant	0,9	3,3
Midden-Noord-Brabant	2,2	3,0
Noordoost-Noord-Brabant	1,9	2,4
Stadsgewest 's-Hertogenbosch	0,2	-2,8
Overig Noordoost-Noord-Brabant	3,9	8,1
Zuidoost-Noord-Brabant	3,2	4,2
Noord-Limburg	3,0	3,2
Midden-Limburg	1,5	2,7
Zuid-Limburg	4,5	2,8

Bron: CBS.

I. 2. Regionale economische groei

	2016	2017*
	% volumemutatie	
Totaal Nederland	2,2	2,9
Groningen	2,2	-0,5
Friesland	1,2	2,0
Drenthe	-0,3	2,3
Overijssel	2,6	2,9
Flevoland	2,5	4,2
Gelderland	1,9	2,9
Utrecht	1,7	3,2
Noord-Holland	3,6	3,3
Zuid-Holland	1,2	2,7
Zeeland	1,4	2,3
Noord-Brabant	2,2	3,3
Limburg	3,5	2,9
<i>Exclusief delfstoffenwinning</i>		
Groningen	3,4	2,3
Friesland	1,7	2,3
Drenthe	0,6	2,8

Bron: CBS.

I. 3. Bruto binnenlands product per inwoner

	2015	2016	2017*
	1 000 euro		
Totaal Nederland	40,7	41,6	43,0
Groningen	42,7	40,2	40,9
Friesland	28,2	28,5	29,6
Drenthe	28,3	28,4	29,4
Overijssel	33,2	34,5	35,8
Flevoland	30,1	31,1	32,3
Gelderland	33,9	34,8	36,2
Utrecht	49,8	50,4	52,1
Noord-Holland	52,8	54,6	56,3
Zuid-Holland	41,0	41,7	43,0
Zeeland	32,5	33,1	34,3
Noord-Brabant	40,8	41,8	43,4
Limburg	34,9	36,7	38,1
<i>Exclusief delfstoffenwinning</i>			
Groningen	32,1	33,7	34,6
Friesland	27,0	27,8	28,9
Drenthe	26,6	27,2	28,2

Bron: CBS.

I. 4. Toegevoegde waarde (bruto, basisprijzen)¹⁾

	2015	2016	2017*
	mld euro		
Totaal Nederland	620,8	634,8	660,4
Groningen	22,5	21,0	21,4
Friesland	16,4	16,5	17,2
Drenthe	12,5	12,5	13,0
Overijssel	34,1	35,4	36,9
Flevoland	10,9	11,3	11,9
Gelderland	61,9	63,7	66,6
Utrecht	56,8	57,8	60,3
Noord-Holland	131,9	137,0	142,2
Zuid-Holland	133,3	135,8	141,1
Zeeland	11,1	11,3	11,7
Noord-Brabant	91,4	93,8	98,1
Limburg	35,1	36,7	38,1
<i>Exclusief delfstoffenwinning</i>			
Groningen	16,9	17,6	18,1
Friesland	15,7	16,1	16,8
Drenthe	11,7	11,9	12,4

Bron: CBS.

¹⁾ Vanwege de Extra-regio kan het voorkomen dat het weergegeven cijfer van de totale economie niet overeenstemt met de som van de provincies.

I. 5. Toegevoegde waarde (bruto, basisprijzen), 2017*¹⁾

	Landbouw	Nijverheid	Commerciële dienstverlening	Niet-commerciële dienstverlening	Alle economische activiteiten
	mld euro				
Totaal Nederland	13,7	128,4	363,8	154,5	660,4
Groningen	0,5	7,5	7,4	6,0	21,4
Friesland	0,6	4,0	7,6	4,9	17,2
Drenthe	0,5	3,2	5,5	3,8	13
Overijssel	0,8	9,6	16,9	9,6	36,9
Flevoland	0,5	1,7	7,0	2,7	11,9
Gelderland	1,6	14,6	32,6	17,8	66,6
Utrecht	0,3	7,2	37,2	15,5	60,3
Noord-Holland	1,3	15,6	98,6	26,7	142,2
Zuid-Holland	3,3	24,2	77,9	35,7	141,1
Zeeland	0,6	3,4	5,2	2,6	11,7
Noord-Brabant	2,5	25,3	50,5	19,8	98,1
Limburg	1,1	10,3	17,4	9,2	38,1
<i>Exclusief delfstoffenwinning</i>					
Groningen	0,5	4,2	7,4	6,0	18,1
Friesland	0,6	3,7	7,6	4,9	16,8
Drenthe	0,5	2,6	5,5	3,8	12,4

Bron: CBS.

¹⁾ Vanwege de Extra-regio kan het voorkomen dat het weergegeven cijfer van de totale economie niet overeenstemt met de som van de provincies.

I. 6. Arbeidsvolume werknemers¹⁾

	2015	2016	2017*
	1 000 arbeidsjaren		
Totaal Nederland	5 820,0	5 929,5	6 083,6
Groningen	177,3	183,2	187,9
Friesland	176,3	181,1	185,6
Drenthe	138,5	137,4	140,8
Overijssel	374,0	383,5	393,3
Flevoland	106,0	107,7	110,7
Gelderland	653,4	667,1	684,4
Utrecht	501,8	509,4	521,6
Noord-Holland	1 095,3	1 113,9	1 142,1
Zuid-Holland	1 230,8	1 251,0	1 283,6
Zeeland	108,5	109,7	112,4
Noord-Brabant	890,6	911,1	936,4
Limburg	364,5	371,6	382,0

Bron: CBS.

¹⁾ Vanwege de Extra-regio kan het voorkomen dat het weergegeven cijfer van de totale economie niet overeenstemt met de som van de provincies.

I. 7. Arbeidsvolume werkzame personen totaal¹⁾

	2015	2016*	2017*
	1 000 arbeidsjaren		
Totaal Nederland	7 014,7	7 114,0	7 272,8
Groningen	215,8	221,3	226,2
Friesland	228,5	232,7	237,3
Drenthe	173,0	171,6	175,2
Overijssel	449,7	458,4	468,4
Flevoland	133,3	134,7	137,9
Gelderland	796,6	809,0	826,9
Utrecht	591,6	598,6	611,2
Noord-Holland	1 317,3	1 334,8	1 364,0
Zuid-Holland	1 462,8	1 481,0	1 514,4
Zeeland	138,0	138,9	141,7
Noord-Brabant	1 068,5	1 087,3	1 113,3
Limburg	436,5	442,9	453,7

Bron: CBS.

¹⁾ Vanwege de Extra-regio kan het voorkomen dat het weergegeven cijfer van de totale economie niet overeenstemt met de som van de provincies.

I. 8. Arbeidsvolume van werkzame personen¹⁾

	2015	2016*	2017*
	mln gewerkte uren		
Totaal Nederland	12 558,6	12 804,4	13 051,7
Groningen	381,3	392,2	399,8
Friesland	412,2	421,6	428,7
Drenthe	309,6	310,0	315,5
Overijssel	799,7	820,6	835,9
Flevoland	242,8	245,7	250,6
Gelderland	1 428,9	1 455,3	1 482,9
Utrecht	1 050,4	1 064,2	1 083,5
Noord-Holland	2 342,9	2 381,4	2 426,3
Zuid-Holland	2 624,6	2 686,2	2 739,3
Zeeland	253,2	256,5	261,0
Noord-Brabant	1 926,3	1 969,2	2 010,1
Limburg	781,6	796,9	813,7

Bron: CBS.

¹⁾ Vanwege de Extra-regio kan het voorkomen dat het weergegeven cijfer van de totale economie niet overeenstemt met de som van de provincies.

II. Indeling bedrijfstakken en -klassen, gebaseerd op de SBI 2008

Letter	Bedrijfsklassen	Bedrijfstakken	Vierdeling
A	Landbouw, bosbouw en visserij	A Landbouw, bosbouw en visserij	A Landbouw, bosbouw en visserij
B	Delfstoffenwinning	B Delfstoffenwinning	B-F Nijverheid
C	Industrie	C Industrie	
D	Energievoorziening	D Energievoorziening	
E	Waterbedrijven en afvalbeheer	E Waterbedrijven en afvalbeheer	
		B-E Nijverheid (geen bouw) en energie	
F	Bouwnijverheid	F Bouwnijverheid	
G	Handel	G-I Handel, vervoer en horeca	G-N Commerciële dienstverlening
H	Vervoer en opslag		
I	Horeca		
J	Informatie en communicatie	J Informatie en communicatie	
K	Financiële dienstverlening	K Financiële dienstverlening	
L	Verhuur van en handel in onroerend goed	L Verhuur van en handel in onroerend goed	
M	Specialistische zakelijke diensten	M-N Zakelijke dienstverlening	
N	Verhuur en overige zakelijke diensten		
O	Openbaar bestuur en overheidsdiensten	O-Q Overheid en zorg	O-U Niet-commerciële dienstverlening
P	Onderwijs		
Q	Gezondheids- en welzijnszorg		
R	Cultuur, sport en recreatie	R-U Cultuur, recreatie, overige diensten	
S	Overige dienstverlening		
T	Huishoudens		
U	Extraterritoriale organisaties		

III. Indeling van COROP-gebieden naar provincie en landsdeel

Nr.	COROP-gebied	Provincie	Landsdeel
0100	Oost-Groningen	Groningen	Noord
0200	Delfzijl e.o.		
0300	Overig Groningen		
0400	Noord-Friesland	Friesland	
0500	Zuidwest-Friesland		
0600	Zuidoost-Friesland		
0700	Noord-Drenthe	Drenthe	
0800	Zuidoost-Drenthe		
0900	Zuidwest-Drenthe		
1000	Noord-Overijssel	Overijssel	Oost
1100	Zuidwest-Overijssel		
1200	Twente		
4000	Flevoland	Flevoland	
4001	Almere		
4002	Flevoland-Midden		
4003	Noordoostpolder en Urk		
1300	Veluwe	Gelderland	
1400	Achterhoek		
1500	Agglomeraties Arnhem en Nijmegen		
1600	Zuidwest-Gelderland		
1700	Utrecht	Utrecht	West
1701	Utrecht-West		
1702	Stadsgewest Amersfoort		
1703	Stadsgewest Utrecht		
1704	Zuidoost-Utrecht		
1800	Kop van Noord-Holland	Noord-Holland	
1900	Alkmaar e.o.		
2000	IJmond		
2100	Agglomeratie Haarlem		
2200	Zaanstreek		
2300	Groot-Amsterdam		
2311	Amsterdam		
2321	Overig Agglomeratie Amsterdam		
2322	Edam-Volendam e.o.		
2323	Haarlemmermeer e.o.		
2400	Het Gooi en Vechtstreek		
2500	Agglomeratie Leiden en Bollenstreek	Zuid-Holland	
2600	Agglomeratie 's-Gravenhage		
2601	Agglomeratie 's-Gravenhage excl. Zoetermeer		
2602	Zoetermeer		
2700	Delft en Westland		
2800	Oost-Zuid-Holland		
2900	Groot-Rijnmond		
2910	Rijnmond		
2920	Overig Groot-Rijnmond		
3000	Zuidoost-Zuid-Holland		
3001	Drechtsteden		
3002	Overig Zuidoost-Zuid-Holland		

III. Indeling van COROP-gebieden naar provincie en landsdeel (slot)

Nr.	COROP-gebied	Provincie	Landsdeel
3100	Zeeuwsch-Vlaanderen	Zeeland	
3200	Overig Zeeland		
3300	West-Noord-Brabant	Noord-Brabant	Zuid
3400	Midden-Noord-Brabant		
3500	Noordoost-Noord-Brabant		
3510	Stadsgewest 's-Hertogenbosch		
3520	Overig Noordoost-Noord-Brabant		
3600	Zuidoost-Noord-Brabant		
3700	Noord-Limburg	Limburg	
3800	Midden-Limburg		
3900	Zuid-Limburg		

Begrippenlijst

Arbeidsjaren

Een maatstaf voor het arbeidsvolume, die wordt berekend door alle banen (voltijd en deeltijd) om te rekenen naar voltijdbanen, ook wel voltijdequivalenten (vte) genoemd. Zo leveren twee halve banen (elk 0,5 vte) samen een arbeidsvolume van één arbeidsjaar op. Arbeidsjaren werknemers

De hoeveelheid arbeid uitgevoerd door werknemers die in een bepaalde periode is ingezet. Werknemers zijn personen die in een bepaalde periode arbeid verrichten voor loon of salaris, in geld of in natura, op grond van een arbeidsovereenkomst voor een economische eenheid.

Arbeidsjaren zelfstandigen

De hoeveelheid arbeid uitgevoerd door zelfstandigen die in een bepaalde periode is ingezet. Zelfstandigen zijn personen die een inkomen ontvangen door voor eigen rekening of risico arbeid te verrichten in het bedrijf of het beroep dat zij zelfstandig uitoefenen. Ook meewerkende gezinsleden worden tot zelfstandigen gerekend, tenzij zij een arbeidsovereenkomst zijn aangegaan.

Arbeidsproductiviteit

De arbeidsproductiviteit drukt uit hoeveel toegevoegde waarde of productie er per eenheid arbeid, bijvoorbeeld gewerkte arbeidsjaren, is geleverd.

Bruto binnenlands product

Het bruto binnenlands product (bbp) tegen marktprijzen is het eindresultaat van de productieve activiteiten van de ingezeten productie-eenheden. Het is gelijk aan de toegevoegde waarde tegen basisprijzen van alle bedrijfsklassen aangevuld met enkele transacties die niet naar bedrijfsklassen worden verdeeld.

Bruto toegevoegde waarde

De bruto toegevoegde waarde tegen basisprijzen is gelijk aan het verschil tussen de productie in basisprijzen en het intermediair verbruik tegen aankooprijzen.

COROP-gebied

De naam COROP is afgeleid van de naam van een interdepartementale commissie die de betreffende regionale indeling van Nederland omstreeks 1970 heeft ontworpen. Voluit luidde de naam van deze commissie: Coördinatiecommissie Regionaal OnderzoeksProgramma.

Economische groei

De volumemutatie van het bruto binnenlands product tegen marktprijzen. Voor het bepalen van de regionale volumemutaties van de toegevoegde waarde, worden nationale volumemutaties per bedrijfsgroep toegepast op de regionale productiestructuren. Prijsontwikkelingen van de geproduceerde en verbruikte goederen en diensten in de verschillende regio's worden gelijk verondersteld.

Gewerkte uren

Het totale aantal uren dat werknemers en/of zelfstandigen gedurende de verslagperiode werkelijk hebben gewerkt. Niet-gewerkte uren wegens verlof of ziekte tellen dus niet mee. De gewerkte uren van werknemers worden berekend door de betaalde uren (de overeengekomen uren plus de betaalde overuren) te vermeerderen met onbetaalde overuren en te verminderen met feitelijk niet gewerkte uren die betaald worden, zoals wegens ziekte verzuim, zwangerschaps- en bevallingsverlof, stakingen, weerverlet, ouderschapsverlof, kort verzuim. De gewerkte uren van de zelfstandigen worden rechtstreeks bepaald.

Gewerkte uren werknemers

De gewerkte uren van werknemers worden berekend door de betaalde uren (de overeengekomen uren plus de betaalde overuren) te vermeerderen met onbetaalde overuren en te verminderen met feitelijk niet gewerkte uren die betaald worden, zoals wegens ziekte verzuim, zwangerschaps- en bevallingsverlof, stakingen, weerverlet, ouderschapsverlof, kort verzuim.

Gewerkte uren zelfstandigen

Het aantal gewerkte uren dat zelfstandigen gedurende de verslagperiode werkelijk hebben gewerkt. Niet-gewerkte uren wegens verlof of ziekte tellen dus niet mee. De gewerkte uren van de zelfstandigen worden rechtstreeks bepaald.

Grote steden (G4)

In deze publicatie zijn de grote steden gedefinieerd als kerngemeente plus omliggend gebied. Amsterdam betreft COROP-gebied Groot-Amsterdam, Rotterdam betreft COROP-subgebied Rijnmond, Den Haag omvat COROP-gebied Agglomeratie 's-Gravenhage en Utrecht ten slotte omvat COROP-plusgebied stadsgewest Utrecht.

Investeringsquote

Investeringsquote is de verhouding tussen de bruto kapitaalinvesteringen in vaste activa en de bruto toegevoegde waarde van de bedrijfstak. Investeringsquote wordt berekend op basis van de bruto toegevoegde waarde van de bedrijfstak. Investeringsquote wordt berekend op basis van de bruto toegevoegde waarde van de bedrijfstak. Investeringsquote wordt berekend op basis van de bruto toegevoegde waarde van de bedrijfstak.

Investeringen in vaste activa

Investeringsquote is de verhouding tussen de bruto kapitaalinvesteringen in vaste activa en de bruto toegevoegde waarde van de bedrijfstak. Investeringsquote wordt berekend op basis van de bruto toegevoegde waarde van de bedrijfstak. Investeringsquote wordt berekend op basis van de bruto toegevoegde waarde van de bedrijfstak.

Investeringen in vaste activa

Investeringsquote is de verhouding tussen de bruto kapitaalinvesteringen in vaste activa en de bruto toegevoegde waarde van de bedrijfstak. Investeringsquote wordt berekend op basis van de bruto toegevoegde waarde van de bedrijfstak. Investeringsquote wordt berekend op basis van de bruto toegevoegde waarde van de bedrijfstak.

Randstad

Investeringsquote is de verhouding tussen de bruto kapitaalinvesteringen in vaste activa en de bruto toegevoegde waarde van de bedrijfstak. Investeringsquote wordt berekend op basis van de bruto toegevoegde waarde van de bedrijfstak. Investeringsquote wordt berekend op basis van de bruto toegevoegde waarde van de bedrijfstak.

Recessie

Investeringsquote is de verhouding tussen de bruto kapitaalinvesteringen in vaste activa en de bruto toegevoegde waarde van de bedrijfstak. Investeringsquote wordt berekend op basis van de bruto toegevoegde waarde van de bedrijfstak. Investeringsquote wordt berekend op basis van de bruto toegevoegde waarde van de bedrijfstak.

Stadsgewest

Investeringsquote is de verhouding tussen de bruto kapitaalinvesteringen in vaste activa en de bruto toegevoegde waarde van de bedrijfstak. Investeringsquote wordt berekend op basis van de bruto toegevoegde waarde van de bedrijfstak. Investeringsquote wordt berekend op basis van de bruto toegevoegde waarde van de bedrijfstak.

verbonden. Die relaties hebben betrekking op het dagelijks verkeer tussen woon- en werkplaats, verhuizingen van huishoudens en bedrijven en het gebruik van stedelijke voorzieningen. Als zodanig kan het stadsgewest daarom worden beschouwd als een combinatie van een regionaal arbeid-, woning- en verzorgingsgebied.

Werkzame personen

Alle personen die één of meerdere banen hebben als werknemer en/of zelfstandige bij een in Nederland gevestigde economische eenheid.

Tot de werkzame personen behoren alle personen die betaalde arbeid verrichten, ook al is het maar voor één of enkele uren per week, ook als zij:

- arbeid verrichten die op zichzelf genomen legaal is, maar waarvan de beloning aan de registratie door de fiscus of sociale zekerheidsautoriteiten wordt onttrokken ('zwarte arbeid');
- tijdelijk geen arbeid verrichten, maar wel doorbetaald krijgen (bijvoorbeeld bij ziekte of vorstverlet);
- tijdelijk onbetaald verlof hebben opgenomen.

Werkzame personen kunnen worden onderscheiden in werknemers en zelfstandigen. Ze kunnen woonachtig zijn in Nederland maar ook in het buitenland.

Vestigingen met 0 werkzame personen betreffen altijd nevenvestigingen van bedrijven met meer dan één vestiging.

Werknemers

Werknemers zijn personen die in een bepaalde periode arbeid verrichten voor loon of salaris, in geld of in natura, op grond van een arbeidsovereenkomst voor een economische eenheid.

Zelfstandigen

Zelfstandigen zijn personen die een inkomen ontvangen door voor eigen rekening of risico arbeid te verrichten in het bedrijf of het beroep dat zij zelfstandig uitoefenen. Ook meewerkende gezinsleden worden tot zelfstandigen gerekend, tenzij zij een arbeidsovereenkomst zijn aangegaan.

Technische toelichting

Inleiding

Regionale rekeningen geven een kwantitatieve beschrijving van het economisch proces van regio's binnen een land en sluiten aan op de nationale rekeningen. De nadruk in de regionale rekeningen ligt op de productie en inkomensvorming. Theoretisch kunnen de nationale rekeningen beschouwd worden als de sommatie van de regionale rekeningen. De productie in een land wordt immers voortgebracht door bedrijven en instellingen in de verschillende regio's, de zogenoemde 'ingezeten eenheden'. In de Nederlandse praktijk worden echter eerst de nationale rekeningen samengesteld en worden vervolgens de regionale cijfers hiervan afgeleid.

Bij het samenstellen van de regionale rekeningen worden dezelfde concepten en definities gehanteerd als bij de nationale rekeningen. Voor beide wordt aangesloten op de internationale richtlijnen van het System of National Accounts 2008 (SNA 2008) en het Europees systeem van nationale en regionale rekeningen 2010 (ESR 2010). Hierdoor zijn de uitkomsten van de regionale rekeningen zowel binnen Nederland als internationaal vergelijkbaar. Eén van belangrijkste gebruikers van deze cijfers is de Europese Unie ten behoeve van het regionaal beleid. Het regionale bruto binnenlands product (bbp) per inwoner is één van de criteria voor het toekennen van uitkeringen in het kader van de Europese structuurfondsen.

Regio's

Het Nederlandse deel van het continentaal plat in de Noordzee en de Nederlandse ambassades in het buitenland vallen onder het economisch gebied van Nederland. De activiteiten in deze gebieden maken deel uit van de Nederlandse economie maar zij worden niet aan de provincies toegekend. Voor dit doel is de zogenoemde Extra-regio gecreëerd. De som van de provinciecijfers stemt hierdoor niet overeen met het nationale rekeningencijfer. In de tabellen met provinciecijfers in deze publicatie is de Extra-regio weggelaten.

In de regionale rekeningen wordt de actuele regionale indeling gehanteerd. Bij grenswijzigingen door bijvoorbeeld gemeentelijke herindelingen ontstaan, meestal beperkte, breuken. Bij grotere breuken worden volgtijdelijk vergelijkbare reeksen samengesteld.

Methoden

Er zijn grofweg twee methoden om regionale rekeningen samen te stellen: bottom-up en top-down. Bij de bottom-up methode worden gegevens over in de regio gevestigde eenheden opgeteld tot een regionaal cijfer. De som van alle regionale cijfers moet overeenkomen met het nationale cijfer. Bij de top-down methode wordt het nationale aggregaat verdeeld met een verdeelsleutel. Meestal wordt hiervoor informatie over de beloning van arbeid of de inzet van arbeid gebruikt. Bij gebruik van de bottom-up methode staan gegevens van individuele eenheden uit de productiestatistieken centraal. Wanneer een eenheid vestigingen in verschillende regio's omvat dan wordt de informatie van deze eenheid toegedeeld aan de betreffende regio's, meestal op basis van de beloning of de aantallen banen van werknemers.

Voor een deel van de economie zijn geen goede gegevens van de individuele eenheden beschikbaar. Hiervoor wordt dus teruggegrepen op de top-down methode. Omdat de regionale inzet van arbeid bij deze methode cruciaal is, dienen afgeleide cijfers over regionale arbeidsproductiviteit (bruto toegevoegde waarde per arbeidsjaar) met de nodige voorzichtigheid geïnterpreteerd te worden.

Kerncijfers Regionale rekeningen

In de regionale rekeningen worden de volumemutaties anders berekend dan in de nationale rekeningen. In de regionale rekeningen worden de berekeningen uitgevoerd op bedrijfsklasseniveau en niet zoals in de nationale rekeningen op het niveau van goederen en diensten. Verder worden in de regionale rekeningen de gegevens eerst in lopende prijzen samengesteld terwijl dit in de nationale rekeningen simultaan in lopende prijzen en in prijzen van het voorafgaande jaar gebeurt. Nadat in de regionale rekeningen de cijfers in lopende prijzen zijn bepaald worden deze gedefleerd om te komen tot de volumemutaties. Er zijn bij het CBS geen gegevens over regionale prijsontwikkelingen per bedrijfstak beschikbaar. Daarom worden de regionale uitkomsten van de productie en het intermediair verbruik, en dus van de toegevoegde waarde, per bedrijfsklasse gedefleerd met nationale deflatoren. Overigens wordt voor de landbouw en de aardolie- en aardgaswinning wel gebruikgemaakt van regionale verdelingen van de geproduceerde goederen.

Voor de meest recente voorlopige jaren zijn geen ramingen van het regionale bbp in lopende prijzen beschikbaar. De economische groei naar regio wordt voor die jaren gebaseerd op de productiestructuur van het voorgaande jaar en de nationale ontwikkelingen per bedrijfsklasse. Voor enkele bedrijfsklassen (landbouw, aardolie- en aardgaswinning, verhuur van en handel in onroerend goed) worden wel regionale gegevens ingezet. Verder worden voor enkele (verzorgende) bedrijfsklassen cijfers over de bevolkingsgroei meegenomen. Alle voorlopige cijfers kunnen onderhevig zijn aan bijstellingen, maar door de gehanteerde methode geldt dit in hoge mate voor de economische groeicijfers naar regio van het meest recente jaar.

Het bbp is de som van de toegevoegde waarde tegen basisprijzen per bedrijfstak en het saldo van de productgebonden belastingen en subsidies. Deze laatste post is niet volledig toe te wijzen aan de verschillende bedrijfstakken. Basis voor het regionaliseren zijn juist de cijfers over de toegevoegde waarde per bedrijfsklasse. Conform internationale afspraken worden de productgebonden belastingen en subsidies verdeeld over de regio's overeenkomstig de totale toegevoegde waarde tegen basisprijzen om tot het bbp tegen marktprijzen per regio te komen.

Revisiestrategie

De regionale rekeningen sluiten aan op de nationale rekeningen, niet alleen qua concepten en definities, maar ook wat betreft de revisiestrategie. Eens in de 5 à 10 jaar worden bij een revisie de niveaus opnieuw bepaald en tussen revisies worden de jaar-op-jaar veranderingen zo juist mogelijk weergegeven. Conceptuele wijzigingen, nieuwe of gewijzigde bronnen en eventuele correcties worden pas bij de periodieke revisies doorgevoerd. Om de vergelijkbaarheid in de tijd te behouden worden dan ook de cijfers over eerdere jaren aangepast.

De nationale rekeningen en de regionale rekeningen zijn recentelijk onderworpen aan een ingrijpende revisie. Deze is ingegeven door de eis om aan te sluiten bij nieuwe Europese richtlijnen, het Europees Systeem van Rekeningen (ESR) 2010. Ook is de revisie aangegrepen om nieuwe brongegevens in te zetten als basis voor de ramingen. De gegevens in deze publicatie sluiten aan op het nieuwe ESR.

Medewerkers

Aan deze publicatie werkten mee:

Ron Duijkers
Annelie Hakkenes-Tuinman
Farley Ishaak
Mathijs Jacobs
Wouter Jonkers
Michel van Kooten
Hans Langenberg
Ilham Malkaoui
Britt Peeters
Mark Ramaekers
Paul Ras
Sidney Vergouw
Roberto Wekker

